

MAŁGORZATA ŁAPA [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8901-8028](https://orcid.org/0000-0001-8901-8028)
MALGORZATA.LAPA@UNI.LODZ.PLUniversity of Lodz
Faculty of Philosophy and History
Department of Contemporary History of Poland**SEBASTIAN LATOCHA** [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-4226-9131](https://orcid.org/0000-0003-4226-9131)
SEBASTIAN.LATOCHA@UNI.LODZ.PLUniversity of Lodz
Faculty of Philosophy and History
Department of Cultural Anthropology

Wiktor Schramm's voice in the discussion on the use of the Josephine cadastre in the study of agriculture and agricultural technology in Galicia in the 18th century (W. Schramm, "Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich," Poznań 1951)

Wiktora Schramma głos w dyskusji na temat wykorzystania katastru józefińskiego w badaniach nad rolnictwem i techniką rolniczą w Galicji w XVIII wieku (W. Schramm, „Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich...,” Poznań 1951)

Summary: Wiktor Schramm (1885–1958) was a scholar and educator born in Olchowa and living in Poznań. He was a professor at the University of Poznań, its pro-rector, as well as the founder (1919) and head of the Department of Agricultural Economics (initially, Zakład Ekonomii Rolniczej and after 1945 – Katedra). His research interests included agriculture and agricultural economics, accounting, economic history and the organization and methodology of university teaching as well as the natural sciences and ethnography. The article summarizes the current state of knowledge about Schramm's scholarly activities and presents his hitherto unpublished article as

a voice in the discussion of the use of the cadastre, known as the Josephine metric, which was created in the late 18th century in the area of Galicia. It also discusses the metric itself, which is a contemporary source for researching the past and the changes that took place in Galicia from the 18th–21st centuries. Nowadays, the materials produced during the implementation of land surveys in the Austro-Hungarian monarchy of Joseph II are stored at the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv. The article points out the untapped potential of the Josephine metric in the study of such sciences as economic history, historical ethnography, demography, geography, natural sciences and others.

Keywords: Josephine metric, cadastre, Wiktor Schramm, 18th-century Galicia, agricultural history, historical source, historical ethnography, Jerzy Fierich

Streszczenie: Wiktor Schramm (1885–1958) to urodzony w Olchowie i mieszkający w Poznaniu naukowiec i dydaktyk. Był profesorem Uniwersytetu Poznańskiego, jego prorektorem oraz twórcą (1919) i kierownikiem Zakładu, a po 1945 r. Katedry Ekonomii Rolniczej. Jego zainteresowania naukowe obejmowały: rolnictwo i ekonomię rolniczą, rachunkowość, historię gospodarczą oraz organizację i metodykę nauczania uniwersyteckiego, a także nauki przyrodnicze i etnografię. Artykuł podsumowuje aktualny stan wiedzy o działalności naukowej W. Schramma oraz prezentuje jego niepublikowany dotąd artykuł będący głosem w dyskusji na temat wykorzystania powstałego w końcu XVIII w. na obszarze Galicji katastru, zwanego metryką józefińską. Omawia także samą metrykę, stanowiącą współcześnie źródło do badań nad przeszłością i zmianami, jakie zachodziły na terenie Galicji w XVIII–XXI w. Współcześnie materiały wytworzone podczas realizowania w monarchii austro-węgierskiej Józefa II pomiarów gruntów są przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie. W artykule zwrócono uwagę na niewykorzystany potencjał metryki józefińskiej w badaniach takich nauk, jak: historia gospodarcza, etnografia historyczna, demografia, geografia, nauki przyrodnicze i inne.

Słowa kluczowe: metryka józefińska, kataster, Wiktor Schramm, Galicja XVIII w., historia rolnictwa, źródło historyczne, etnografia historyczna, Jerzy Fierich

Introductory remarks

The human activity of tillage and its history in the Polish lands already seem to be well studied. The historical and economic literature, as well as that of ethnography and cultural history, are abundant with varying degrees of insight to be gleaned. However, some sources have not been sufficiently analyzed and interpreted by researchers, including fiscal materials produced in the late 18th century in the Austrian partition. Created as a result of a survey carried out in 1785–1789 in the area of Galicia, the Josephine cadastre, as it is referred to, was of interest to Polish researchers in the 1930s

and early 1950s. We should add that due to the change of borders that followed the end of World War II, access to the materials stored at the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv was impossible, or at least significantly restricted, but another wave of interest in these materials can be observed in the 21st century. The political changes that took place in Central and Eastern Europe after the dismantling of the communist system and the creation of the Ukrainian state paved the way for Polish researchers to access the archival legacy stored in the former eastern lands of the Republic. The young generation of historians is seizing the opportunities now available.

With the above in mind, we turn to a hitherto unpublished text on the use of the Josephine metric by agricultural economist and economic historian Wiktor Schramm. This review article, which was written at the beginning of the 1950s, reveals methodological traps that the researcher of Galician agriculture Jerzy Fierich failed to avoid. It seems it may offer clues to contemporary researchers.

This paper's authors aim to present the silhouette of Wiktor Schramm, an outstanding scholar from Poznań, and to acquaint a wider circle of researchers with his article, which is a voice in the discussion on the use of the cadastre composed in Galicia at the behest of Emperor Joseph II. For a full understanding of the theses contained in Schramm's text, the circumstances of the metric's creation and contents are also discussed. Finally, the possibilities of using this source by researchers of such disciplines as economic history, historical ethnography, demography, geography, the natural sciences and others are indicated.

An outline of Wiktor Schramm's scholarly biography

Wiktor Franciszek Schramm was born on June 27, 1885, in Olchowa in the powiat of Lisko (from 1931 – Lesko) in the Podkarpacie region. His parents, Julian Schramm, a professor at the Jagiellonian University, and Józefa (née Bugiel), made sure their son received a thorough education. After graduating from St. Anne's Middle School in Krakow, he studied animal husbandry at the Agricultural College of Krakow University, where he earned his engineering degree in 1907. As he wrote in his *curriculum vitae*, he then continued his education – he went to Königsberg in Prussia, where he studied dairying and breeding at the Kleinhof Tappiau Experiment Station.¹ He broadened his knowledge at the universities of Berlin and Breslau. In the fall of 1909, he re-enrolled at Jagiellonian University and spent a year attending

1 Archiwum Akt Nowych (hereinafter: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (hereinafter: MWRIOP), t. 5560, k. 14, Akta osobowe Wiktor Schramm. Curriculum vitae [1919]; J. Broda, "Schramm Wiktor Franciszek" (1885–1958), [in:] *Polski Słownik Biograficzny*, vol. XXXV, Warszawa–Krakow 1994, p. 127.

lectures on economics, history, sociology and philosophy.² He expanded his theoretical knowledge by visiting model farms in Galicia, Bohemia, Moravia, Hungary, northern Germany, East Prussia, Wielkopolska and the Kingdom of Poland. At that time, he began his professional work at the Przeworsk Ordinance owned by Jerzy Mycielski. Initially, he was an economic adjunct (November 1, 1907–October 30, 1908) and soon took over the management of the Białoboki economy, and then the management of the Maniów and Orczki manors in the Szczucin demesne³ (November 1, 1908–October 30, 1909). In 1911, he was appointed the administrator of the Olchowa family farm. In 1913, he became a professor at the National Secondary Agricultural School in Czernichów near Krakow, where he taught social economics, statistics, elements of law, agrarian legislation and subjects related to the running of a rural farm, its management, organization, accounting and taxation. The First World War interrupted Schramm's professional career. In September 1914, he joined the Polish Legions; from September 1917, he served in the Polish Army, and then from November 1, 1918 to October 6, 1919, with the rank of major commissary officer, he went to the reserve as head of the Food Section of the Economic Department at the commissariat of the Ministry of Military Affairs.⁴

In the years 1910–1917, fraught with personal and world events that disrupted the “theoretical works in progress [...]”⁵ Schramm prepared his doctoral dissertation. He commented on his work:

In Krakow, I began my dissertation, which with its topic brought me to the agrarian question from the point of view of historical development. I turned to land and municipal records already published for material, already found in manuscripts at the libraries of Krakow, Przemyśl, Lwow (bishop's records) and in private hands (the Krasickis, etc.). [...] Observation of the rapidly changing foothills gave me rich material for the history of land ownership and direct eyewitness material for my

2 AAN, MWRiOP, t. 5560, k. 12–13. Akta osobowe Wiktor Schramm. Odpis dyplomu Uniwersytetu Jagiellońskiego [1917].

3 *Klucz* – several estates owned by one owner, usually located close to each other, organized into a single economic organism, under one management of the owner, official or bursar.

4 *Ibidem*, k. 14–15, Akta osobowe Wiktor Schramm. Curriculum vitae [1919]; *ibidem*, k. 38, Ministerstwo Spraw Wojskowych. Dep. VII. Intendenty. L. 89619/21 Og. Org, Warszawa dn. 3 X 1921. Odpis zaświadczenia o pełnieniu służby wojskowej; *ibidem*, k. 50, Administracja Dóbr i Interesów Ordynacji Przeworskiej l.119, Przeworsk dn. 7 XI 1909. Odpis świadectwa; AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie, t. 7748, n.p., Ankieta personalna, 9 VI 1950; J. Broda, op. cit., pp. 627–628; *Dziesięciolecie Intendenty Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, Warszawa 1929, p. 542. Cf: T. Schramm, “Wiktor Schramm – profesor Uniwersytetu,” *Kronika Miasta Poznania* 2019, no. 1: *Uniwersytetowi na stulecie*, pp. 260–261.

5 AAN, MWRiOP, t. 5560, k. 15, Akta osobowe Wiktor Schramm. Curriculum vitae [1919].

work on colonization and the transformation of forms of rulership closely linked to the basic idea of the doctoral thesis [...].⁶

Based on his work in the newly emerging specialty of economic history, entitled "Powiat liski. Kolonizacja i stosunki gospodarcze do początku XVII wieku" [The *powiat* of Lisko. Colonization and economic relations until the beginning of the 17th century], he received a Doctor of Philosophy degree; his promotion took place on November 12, 1917.⁷

Schramm's university career began on September 1, 1919 in Poznań. At that time, he was appointed as a deputy professor at the Faculty of Agronomy and Forestry established on August 6 at the Piast University in Poznań (from 1920 – the University of Poznań).⁸ He cooperated in the organization of the Faculty, and in the autumn of 1919, he launched and organized the Department of Agricultural Economics, which he headed from its early days.⁹ It should be noted that Schramm played a significant role in the establishment of the Faculty of Agronomy and Forestry as a fully-fledged university unit, rather than an entity with a formula similar to vocational studies. As he wrote in a prepared statement: "For farmers, a university cannot be identified with a vocational school, because this [...] strips the [vocational – M.L., S.L.] academies of their field of activity, and it is unnecessary and harmful to the country as a whole."¹⁰ He established a rich library at the department, and held lectures and seminars for the growing number of students

6 "W Krakowie rozpocząłem pracę doktorską, która tematem swoim sprowadziła mnie na kwestię agrarną z punktu widzenia rozwoju historycznego. Zwróciłem się po materiały do aktów ziemskich i grodzkich już to ogłoszonych drukiem, już to leżących w rękopisach po bibliotekach Krakowa, Przemyśla, Lwowa (akta biskupie) i prywatnych (Krasickich itd.). [...] Obserwacja zmieniającego się szybko podgórze dała mi bogaty materiał do historii własności ziemskiej oraz bezpośredni naoczny do pracy nad kolonizacją i przemianą form władania ściśle związaną z podstawową myślą pracy doktorskiej [...]" *ibidem*, k. 14, 15.

7 A. Marciniak, "Materiały Wiktora Schramma," *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, Warszawa 1967, no. 10, p. 22.

8 During the 1919/1920 academic year, he taught organization and management of rural farms (third year of agriculture) and introduction to agriculture (first year of agriculture). See: *Uniwersytet Poznański. Spis wykładów w półroczu jesiennym 1919*, Poznań 1919, pp. 52–53.

9 AAN, MWRIOP, t. 5560, k. 54, Akta osobowe Wiktor Schramm. Odpis pisma rektora Uniwersytetu Poznańskiego z dn. 30 VII 1919 do Wiktora Schramma; *Wydział Rolniczo-Leśny Uniwersytetu Poznańskiego. Sprawozdanie za pierwsze 15 lat istnienia 1919/1920–1933/1934*, Poznań 1934, pp. 123–137.

10 "Uniwersytet dla rolników nie może być identyfikowany ze szkołą fachową, bo jest to [...] odbieranie akademiom [zawodowym – M.L., S.L.] ich pola działania, niepotrzebne i szkodliwe dla całego kraju." Cited in T. Schramm, "Wiktor Schramm..." p. 263.

of economics who specialized in agricultural issues. Temporarily, he also lectured at the Agricultural Academy in Bydgoszcz, teaching courses for Land Office valuers.¹¹

The next stage of his scholarly career was his habilitation. He submitted the work entitled "Swoiste prawa rozwoju terytorium ziemi jako podstawy indywidualnego gospodarstwa wiejskiego" [The specific laws of land territory development as the basis of the individual rural farm] on April 5, 1921. He delivered the habilitation lecture "Udział czynników gospodarstwa wiejskiego w budowie dochodu" [Participation of rural farm factors in the construction of income] on November 12, after which the University Senate approved granting Dr. Schramm the *veniam legendi* in agricultural economics.¹² Consequently, the following year, on May 1, Schramm was appointed associate professor of agricultural economics at the Faculty of Agronomy and Forestry at the University of Poznań.¹³ On June 12, 1929, the President of the Republic Ignacy Mościcki signed his appointment to full professorship.¹⁴

Schramm headed the Department of Agricultural Economics from the time it was established in 1919 until September 1, 1939. After the end of the war, which he spent at his family estate in Olchowa,¹⁵ he returned to Poznań in the spring of 1945, where he was the chair of the Department of Agricultural Economics until October 31, 1950. His organizational skills were evidenced by the continuous development of his subordinate

11 AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Charakterystyka pracy i działalności prof. dr. W. Schramma.

12 AAN, MWRIOP, t. 5560, k. 18–19, Akta osobowe Wiktor Schramm. Pismo Dziekanatu Wydziału Rolniczo-Leśnego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 21 XII 1921 r.

13 Ibidem, k. 32, Akta osobowe Wiktor Schramm. Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Naczelnika Państwa z dn. 14 IV 1922 r. nr 3328-IV/22 w przedmiocie mianowania dr. Wiktora Schramma; ibidem, k. 41, Królewsko-polskie Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia publicznego sekcja Nauki i Szkół Wyższych, Warszawa d. 15 V 1922 r. nr 4426-IV/22. Odpis pisma do dra Wiktora Schramma.

14 Ibidem, k. 67, Pismo Uniwersytetu Poznańskiego. Dziekanat Wydziału Rolniczo-Leśnego L.dz.165/26 z dn. 8 II 1926 r. do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wniosek w sprawie zamianowania prof. nadzw. Dr. Wiktora Schramma profesorem zwyczajnym ekonomii rolniczej; ibidem, k. 88, Wniosek Rady Ministrów z dn. 4 VII 1929 r. o mianowanie profesora dra Wiktora Schramma profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Poznańskiego.

15 During the war, Schramm was arrested twice. See: the memoir of his son, Ryszard Wiktor Schramm (R.W. Schramm, "Gniazdo," *Tygodnik Sanocki*, April 13–20, 2001, no. 15–16, pp. 10–11. Cf. idem, *Prywatna podróż pamięci*, Lesko 2003). After the front had passed, in December 1944, the Schramm family was ordered to leave the ancestral seat, which soon, already looted, burned down. "Of the great number of manuscripts, records, notes, documents, accounts, of the many letters collected in the library in Olchowa [...] almost nothing remained. Only a minuscule part was salvageable." Cited in: T. Schramm, "Wiktor Schramm..." p. 271.

unit. Shortly after the end of hostilities, he rebuilt its infrastructure, and recovered some of the facilities and equipment and a significant part of the library stock, which in 1951, had about 7,000 volumes.¹⁶

The high teaching qualifications of Prof. Schramm should be emphasized. At the University of Poznań, he taught economics, rural science, taxation, administration, calculation and accounting, introduction to agricultural geography, and to agricultural science. He conducted proseminars, tutorial classes and seminars. He was the head of the specialization in agricultural economics and under his supervision, 14 students received doctoral degrees in agriculture, three candidates conducted the habilitation procedure, and 173 students completed the specialization, earning engineering or master's degrees.¹⁷

Prof. Schramm's knowledge and skills were recognized by the university community, which elected him to the position of pro-rector. On August 26, 1946, Minister of Education Czesław Wycech sent a letter informing Schramm that he had approved his election to the position of pro-rector of the University of Poznań for the academic years 1946/1947 and 1947/1948.¹⁸ During the 1946/1947 academic year, Schramm served as pro-rector of the University of Poznań actively and without hindrance. However, it is not clear how his second year in this high office went. On the one hand, pro-rector Schramm was mentioned in the minutes of the University's Senate until November 27, 1947. On the other, the university's staff composition that was published for the year 1947/1948 contains information that the position of pro-rector was vacant. In 1956, Prof. Marian Trojanowski wrote about the reasons for the shortened pro-rectorial term in the year 1947/1948 as "lying outside the University."¹⁹ Therefore, it might be assumed that the situation was linked to a political action to force professorial staff into retirement or remove them from the university using a variety of criminal charges.²⁰ As it seems, the removal of Schramm

¹⁶ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945–1954/55*, Poznań 1958, pp. 688–690.

¹⁷ AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Charakterystyka pracy i działalności prof. dr. W. Schramma; F. Dembiński, "Wiktor Schramm," *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* 1958, p. 135.

¹⁸ AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie, t. 7748, n.p., Pismo ministra oświaty I.Pers–12117/46 z dn. 22 VIII 1946 r. do W. Schramma.

¹⁹ Ibidem, Wniosek o reaktywowanie przy Katedrze Ekonomiki Socjalistycznych Przedsiębiorstw Rolnych dr. Wiktora Schramma profesora w stanie spoczynku.

²⁰ Tomasz Schramm, grandson of the article's protagonist, wrote on this subject in an article first published in 1983 in *Polityka Polska* no. 2–3; subsequently reprinted in 1994 and in 1998. See: T. Schramm, *Kilka mniej znanych kart z dziejów Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994, p. 26.

from the position of pro-rector, contrary to the opinion of Trojanowski, was carried out by the hands of his university associates. On December 4, 1947, Rector Stefan Błachowski, submitted a copy of Schramm's written resignation from his position to the Minister of Education. As it soon turned out, the reason for the pro-rector's decision was the University authorities' claim that the appointment had not been approved by the ministry. This was untrue, so the ministry immediately (on January 9, 1948) made a correction, demanding that the rector explain "why the said letter [issued on August 22, 1946] was not delivered to the person concerned."²¹ Despite the intervention (which may have been faked and it seems, did not involve informing Schramm of his legal situation), the Ministry and the University's subordinate authorities, using a *fait accompli* and indirectly forcing his resignation, removed him from his position as pro-rector. The case of getting rid of a highly meritorious professor from the office of pro-rector has not been clarified to this day and raises a number of doubts. According to Tomasz Schramm, the idea that Rector Błachowski – considered "reactionary" according to the security authorities – was involved in the procedure seems unlikely. He points to the infamous attitude of Schramm's colleague at the Faculty of Agronomy and Forestry, Professor Bolesław Kuryłowicz, who was the pro-rector from the 1948/1949 academic year. This opinion appears valid as "[Kuryłowicz – M.Ł., S.L.] was widely regarded as an 'arm of the authorities' at the university, and this referred not only to party influence, but also

²¹ In the records, there is no response from the University. The personal file of Schramm contains his letter (signed by the author) to the Minister of Education dated December 3, 1947, which reads: "I have the honor to send the Minister, a copy of my submitted resignation from the position of pro-rector of the University of Poznań. As an active professor at the U.P., I cannot be indifferent to the reason for not confirming me as pro-rector, and therefore I kindly ask the Minister to grant me an audience" ["Mam zaszczyt przesłać Ob. Ministrowi w odpisie wniesioną rezygnację ze stanowiska prorektora Uniwersytetu Poznańskiego. Jako czynnemu profesorowi U.P. nie może być mi obojętną przyczyna niezatwierdzenia mnie na stanowisku prorektora i dlatego uprzejmie proszę Ob. Ministra o wyznaczenie mi audyencji"]. The next document is a letter from Schramm (the lack of a signature and the writing style may raise doubts as to authorship), also dated December 3, 1947 and probably sent by Rector Błachowski (as evidenced by the rector's letter dated December 4, 1947, no. 10773/47), which reads: "In view of the fact that by this time, I have not been hired for the position of pro-rector for reasons unknown to me, and considering the scholarly work I have begun, I am putting forward my resignation from the position of pro-rector" ["Wobec niezatrudnienia mnie do tego czasu na stanowisku prorektora, z niewiadomych mi przyczyn, oraz z uwagi na rozpoczęte prace naukowe, proszę o przyjęcie mej rezygnacji z zajmowanego stanowiska prorektora"]. See: AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie, t. 7748, n.p., Pismo rektora Uniwersytetu Poznańskiego Nr 10773/47 z dn. 4 XII 1947 r. do Ministerstwa Oświaty w Warszawie; ibidem, Brudnopis pisma Ministerstwa Oświaty z dn. 9 I 1948 r. do rektora Uniwersytetu Poznańskiego; ibidem, Pismo W. Schramma do ministra oświaty z dn. 3 XII 1947 r.; ibidem, Kopia pisma W. Schramma [?] do ministra oświaty z dn. 3 XII 1947.

to the influence of the Security Office.”²² As an executor of state policy toward universities, he was the author of purges carried out among the professorial staff.²³ This issue remains to be clarified.

In the case of Schramm, further dramatic events unfolded in 1949. On December 8, he was detained on a street in Poznań, on which his student and colleague commented: “The atmosphere of the creative didactic and scholarly work of the establishment was [...] brutally interrupted.”²⁴ Accused of espionage, he spent more than three months in detention, until March 24, 1950. The investigation was dropped due to lack of evidence of guilt and the detainee’s poor health.²⁵

After his release from prison, he briefly continued to work at the Department, but as of October 31, 1950, despite staff shortages and the Faculty Council’s request to extend his employment for the 1950/1951 academic year, Minister of Education Witold Jarośniński retired him.²⁶ Thus, “in spite of his full physical and mental strength, [...] in spite of many years of dedicated pedagogical and scholarly work, he was not only forced out of the Department, of which he was the creator and organizer, but was prevented from maintaining closer contact with it, which deepened the moral harm already inflicted.”²⁷ Six years later, on December 18, 1956, at the request of the pro-rector for science of the Higher School of Agriculture, Prof. Trojanowski, the Council of the Faculty of Agriculture decided to reactivate Schramm as an active professor at the Department of Economics of Socialist Agricultural

22 T. Schramm, “Wiktor Schramm...,” p. 273. See also: idem, *Kilka mniej znanych...*, pp. 8–9.

23 This is confirmed by the recollections of University employees at the time. For a more extensive discussion of the state’s policy toward universities and its employees, especially professors, see: T. Schramm, *Uniwersytet Poznański w latach 1945–1956* (typescript). Marcin Kruszyński stated that at that time, “a procedure was created for universities to be headed by non-partisan people, who were always [placed – TS] beside ‘party professors,’ whom I will refer to as ‘pro-rector controllers,” cited in: *ibidem*. At the University of Poznań, Professor Kuryłowicz became such a pro-rector. We thank Prof. Tomasz Schramm for providing the manuscript and permission to use it.

24 AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Wniosek o reaktywowanie przy Katedrze Ekonomiki Socjalistycznych Przedsiębiorstw Rolnych dr. Wiktora Schramma profesora w stanie spoczynku.

25 T. Schramm, “Wiktor Schramm...,” p. 273.

26 AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie, t. 7748, n.p., Pismo Ministerstwa Szkół Wyższych i Nauki Nr D.K.2733/50 z dn. 14 IX 1950 r. do W. Schramma; *ibidem*, Pismo Rady Wydziału Rolnego Uniwersytetu Poznańskiego do Ministerstwa Szkół Wyższych i Nauki, Poznań 1 VII 1950 r.

27 AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Wniosek o reaktywowanie przy Katedrze Ekonomiki Socjalistycznych Przedsiębiorstw Rolnych dr. Wiktora Schramma profesora w stanie spoczynku.

Enterprises of the university. He returned to work on February 1, 1957.²⁸ Less than a year later, on January 16, 1958, he died.

Schramm was one of the most creative theoreticians of Poznań's Faculty of Agronomy and Forestry in the agricultural section.²⁹ His research interests centered on several fundamental problems: agriculture and agricultural economics, accounting, economic history and the organization and methodology of university teaching, as well as the natural sciences and ethnography. Although he was not an ethnologist by training, his broad research perspective on agriculture as a system of interrelated elements (from the problems of agricultural economics to the folk culture) manifested an ethnological holism, that is, a theory of reality as a holistic system that cannot be reduced to the sum of its components.³⁰ Although in his works such a statement did not appear explicitly, their analysis shows that intuitively, like an anthropologist, he felt the need to study agriculture as a social institution,³¹ that is, as a whole. For him, a member of a rural, agricultural community was not a one-dimensional *homo economicus* working the land, devoid of his own lifestyle and folklore. His output – if we use contemporary nomenclature – is part of the problems of economic anthropology, which studies the cultural dimension of forms of human farming, work strategies and survival.³² As a scholar, Schramm “built agricultural economics on a broad basis, outlined its wide-ranging tasks and goals, and saw it as the ‘number one agricultural science.’”³³ He shared his knowledge in more than one hundred and sixty publications: studies, dissertations and popular articles.³⁴

28 The Higher School of Agriculture in Poznań took over agricultural and forestry education from the University of Poznań in 1951. Ibidem, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Decyzja o powołaniu W. Schramma, pismo DR.IV/V-4-50/56/6 z dn. 2 I 1957 r.

29 B. Okoniewska, “Poznańskie środowisko nauk rolniczych i rola w nim Wiktora Schramma (lata 1919–1939),” *Kronika Wielkopolski* 1983, no. 1(30), p. 109.

30 Cf.: J. Drozdowicz, “Kultura jako całość i zróżnicowanie w optyce antropologii i badań nad edukacją,” *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* 2017, no. 1(11), pp. 99–121.

31 Cf.: W.H. Hamilton, “Institution,” [in:] *Encyclopaedia of the Social Science*, vol. VIII, eds. E.R.A. Seligman, A. Edwin, London 1932, pp. 84–89.

32 Cf.: Ch. Hann, K. Hart, *Economic Anthropology: History, Ethnography, Critique*, Cambridge–Malden 2011; A. Krzyworzeka, “Antropologia ekonomiczna w badaniach rolników i społeczności wiejskich,” *Więś i Rolnictwo* 2013, no. 3, pp. 53–73.

33 A. Marciniak, op. cit., p. 26.

34 AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Wykaz prac i publikacji prof. Wiktora Schramma, pp. 1–12. For a discussion of some of Schramm's academic achievements, see: B. Okoniewska, op. cit., pp. 117–133.

Among his works on agricultural economics is a publication entitled “Ziemia jako podstawa gospodarstwa wiejskiego” (1922) [Land as the basis of a rural farm], in which he analyzed the functions of the plots of land and the area of a farm, its size and constant variability. He devoted a series of studies to the essence and characteristics of farm income and the problems of value and price. In the works “Charakter dochodu z gospodarstwa ziemskiego i udział czynników w jego budowie” (1922) [The nature of farm income and the contribution of factors to its development] and “Dochód” (1931) [Income], he clarified the categories of income and introduced the breakdown of factors determining the existence of a farm into primary and secondary categories.

Also noteworthy is Schramm's research on the formation of land prices after the end of World War I, when the value of money and economic conditions were changing. As an expert working for the International Commission of Experts at the Mixed Polish-German Tribunal in Paris – as a result of his arbitration work in the dispute with the Free City of Danzig over the liquidation of agricultural estates – he prepared, along with Charles Tanner, Ole H. Larsen, Paul Borgedal and Friedrich Aereboe, an expert report “Rapport d'expertise de la Commission d'experts instituée par le Tribunal arbitral mixte germano-polonais conformément a son ordonnance du 2 décembre 1925” (Liestal 1927), which put the problem of land price formation in the context of interstate settlement conditions at the time.

In numerous theoretical considerations, he undertook an analysis of land values and prices and the reasons for their variation. These include “Targ ziemią w woj. poznańskim i pomorskim w latach 1920–1925” (1927) [Land market in the Poznań and Pomeranian provinces in 1920–1925], “Ceny sprzedażne większych majątków ziemskich w województwach zachodnich Polski w pierwszych latach powojennych” (1925) [Sale prices of major landholdings in the western provinces of Poland in the first postwar years], “Ceny gospodarstw wiejskich w latach 1926–1928” (1929) [Prices of rural farms in 1926–1928], “Problem wartości i cen ziemi” (1935) [The problem of land values and prices], “Cena – miernik wartości ziemi (Uwagi i uzupełnienia do ‘Problem wartości i cen ziemi’)” (1935) [Price – a measure of land value (notes and additions to “The problem of land values and prices”)], and “Sprzedażne ceny gospodarstw wiejskich w województwie poznańskim i pomorskim” (1935) [Sale prices of rural farms in the Poznań and Pomeranian provinces]. Performing the painstaking work of analyzing purchase-sale deeds, he laid the foundation for the theory of assessing the value of rural farms. He was the first to point out the difficulties of identifying the factors responsible for the formation of land prices locally. Based on many years of research on the agricultural land market in Poland, he distinguished the features shaping the price of land depending on its quality, location, type of farm and its size. He considered its location, especially near urban centers, to be the most important, as confirmed by

contemporary economists.³⁵ His work also made a valuable contribution to the world literature on taxation theory.

He conducted statistically-based research on the organizational forms of rural farms, which built the knowledge of their organic whole as a creation resulting from the impact of man on the farm and the farm on man. Is this precisely not the chief task of economic anthropology studying the interrelationship of culture and economics? He published "Problem poznawania organizacji gospodarstwa ziemskiego" (1939) [The problem of studying the organization of a landholding], "Nowe typy gospodarstwa wiejskiego" (1947) [New types of a rural farm], "Mierniki 'najlepszej' wielkości gospodarstwa" (1947) [Measures of the "best" size of a farm], and "Studia nad organizacją gospodarstwa wiejskiego" (1948) [Studies on the organization of a rural farm].

Another field of Schramm's scholarly interests involved physiography. He analyzed the characteristics of the natural conditions of the selected area (its geological structure, relief, water relations, climate, soils, flora and fauna) and their impact on the development of economic relations. In this vein, he examined forms of farming in mountainous areas, about which he wrote in "Zmiana form władania ziemią na Pogórzu Galicyjskim" (1913) [Changing forms of land ownership in the Galician Foothills] and in "Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjologiczno-gospodarczych" (1951/1961) [Forms of rural settlement in the Central Carpathians in the context of historical development and physiological-economic conditions]. The latter work was one of Bronisława Kopczyńska-Jaworska's references in her ethnological study of the traditional pastoral economy of the Carpathians.³⁶ This means that Schramm's work had an impact not only on the development of the main discipline he represented, but also on others, including Polish ethnography. He researched the issues of the primeval slash-and-burn cultivation and its leftovers ("Szczałki systemu leśno-polowego-ogniowego na Pogórzu Galicyjskim" – 1910 [Remnants of the forest-field-fire system in the Galician Foothills]). He also characterized manor farms in Wielkopolska and agricultural relations in Bohemia.

In addition, he dealt with the problems of agricultural education, the methodology of teaching at universities, the organization of science, and the functioning of scientific and research institutes.³⁷ An analysis of Schramm's scholarly output leads

35 See, e.g.: E. Weil, "Determinanty kształtujące cenę ziemi rolnej," *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu* 2003, pp. 153–167; T.K. Grabowski, "Analiza statystyczna cen ziemi rolniczej w Polsce (2005–2010)," *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych* 2012, vol. XIII, no. 1, pp. 106–117.

36 B. Kopczyńska-Jaworska, *Stosunki gospodarczo-społeczne w tradycyjnej kulturze Karpat Północnych*, vol. I, Łódź 1967.

37 B. Okoniewska, op. cit., pp. 113–114.

to the conclusion that he was “a promoter of the humanization of agricultural science [...]. For him, the rural economy was coexistence, cooperation and symbiosis of man and land,” and the problems he undertook and solved “put him at the forefront of Polish agricultural economists.”³⁸

Prof. Schramm was actively involved in scientific publishing. Thanks to his efforts, the publication of *Roczniki Nauk Rolniczych (Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych [Yearbooks of agricultural and forestry sciences])* was resumed in 1922. Except for the period of World War II, he was their editor-in-chief from 1923 to 1949. Under his editorship, 44 volumes of this publication came out, bringing together most of the scholarly works in the field of agriculture in the interwar period.³⁹

Some of the materials compiled and prepared for printing by Schramm were not published. The typescript of a textbook on agricultural economics was lost during World War II. Moreover, the following papers were never printed: “Wpływ środowiska i pochodzenia na niektóre właściwości zwierząt domowych. Bydło karpackie – szkic biologiczny” [The influence of environment and origin on some characteristics of domestic animals. Carpathian cattle – a biological outline]; “Ekonomia rolnicza na tle egzaminów końcowych w Szkole Rolniczej w Czernichowie 1888, 1910–1911” [Agricultural economics and the final examinations at the Agricultural School in Czernichów 1888, 1910–1911]; “Osadnictwo w b. zaborze pruskim ze szczególnym uwzględnieniem działalności Komisji Kolonizacyjnej. Według danych Urzędu Osadniczego w Poznaniu” [Settlement in the former Prussian partition with special reference to the activities of the Colonization Commission. The data of the Settlement Office in Poznań]; “Rolnictwo Polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich oraz krytyczne uwagi do pracy J. Fiericha, Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7” [Polish agriculture at the end of the 18th century against the Josephine metric, and critical remarks on the work of J. Fierich, ‘Farm cultures, crop rotation and harvests in the Josephine cadastre 1785/7’]; “Osady Holenderskie ‘Olędry’ w maj. Wyszynskim Raczyńskich 1746–1766. Materiały – Kontrakty – Notaty” [Dutch settlements ‘Olędry’ in the Wyszynski Raczyński estate 1746–1766. Materials – Contracts – Notes], and the doctoral dissertation cited above.

In the interwar years, Schramm was one of the most respected specialists in agricultural economics in Poland. This is evidenced by his participation as an expert

³⁸ See posthumous recollections by Witold Staniewicz: W. Staniewicz, “Prof. dr Wiktor Schramm (1885–1958),” *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1958, vol. 26, no. 1, p. 6. Felicjan Dembiński wrote about Schramm in a similar vein (“Wiktor Schramm...,” p. 135).

³⁹ When Schramm was the head of the journal, 699 papers and larger studies were published, as well as 230 abstracts of unpublished works, 86 articles and 1,472 papers (mostly foreign works). For details see: AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., *Charakterystyka pracy i działalności prof. dr. W. Schramma*.

and super-arbitrator in the International Commission of Experts at the Mixed Polish-German Tribunal in Paris (established in 1925), which dealt with the valuation and liquidation of land estates in the former Prussian partition, or his representation of the Polish government in the dispute with the Free City of Danzig concerning agricultural estates. At that time, he prepared an extensive expert report presenting Poland's position. For several years, he participated in conferences and commissions of the Mixed Tribunal, traveled to Paris, Geneva, Lausanne, Venice, Berlin, Vienna, Gdańsk and other cities.⁴⁰ Prof. Schramm's position is also illustrated by his involvement in a number of scientific bodies in Poland and abroad.

Characterizing the work of his subordinate, the dean of the Faculty of Agriculture at the Higher School of Agriculture in Poznań, Konstanty Stecki, in 1956, wrote: "Prof. Schramm's wide range of scholarly interests and his great academic achievements have won him the reputation in the country as the most outstanding agricultural economist."⁴¹

The Josephine metric – origins, contents and significance for scholarly research

The subject of the polemic presented below by Schramm are the books of measurements made for calculating the property tax base for Galician villages, known as the Josephine metric or Josephine cadastre. In the 1880s, Emperor Joseph II initiated a package of reforms in the Austro-Hungarian monarchy he ruled. These affected many areas of life – from the abolition of peasant serfdom through administrative and judicial reforms (involving the creation of a unified system of state administration, the unification of administrative and judicial procedures, and the strengthening of the equality of subjects before the law), fiscal reforms, which became the basis for the creation of a modern tax system, to the expansion of the educational system and the regulation of the functioning of religious communities.⁴²

The Josephine metric was the result of work on the construction of a modern tax system – the first land cadastre drawn up in Galicia in 1785–1789. The tax reform, which the cadastre was to serve, was intended to improve tax collection based

40 Ibidem; J. Broda, op. cit., p. 628.

41 AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Charakterystyka pracy i działalności prof. dr. W. Schramma.

42 See in more detail: F. Fejtő, *Józef II. Habsburg rewolucjonista*, Warszawa 1993, pp. 210–220, 269–284; M. Moras, "Reformy Józefa II (1780–1790) a rządy prawa," *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 2013, vol. XVI, pp. 132–149; W. Styś, "Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1932–1933, vol. 2, pp. 57–67.

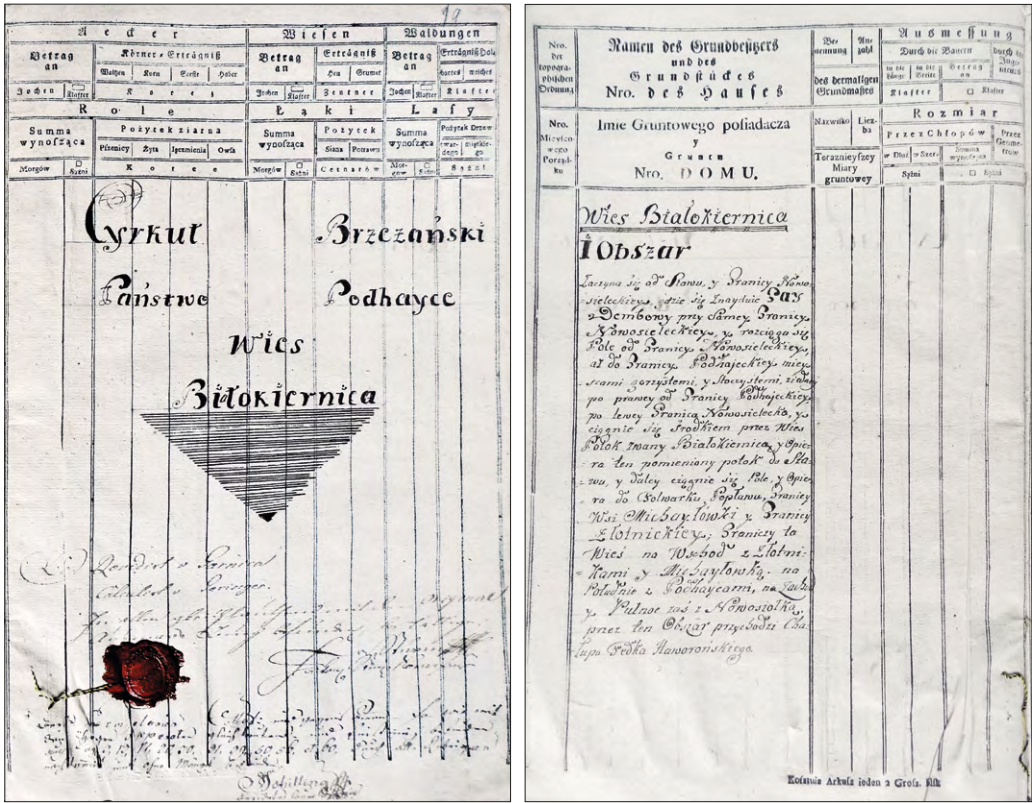

FIG. 1–2. Josephine metric – titular page and description of the boundaries of the village of Białokiernica in the Brzeżański Kreis

Source: Collection of Kamil Struś

on the criterion of the taxpayer's gross income,⁴³ and not, as before, on his social background. The census was prepared based on a patent ("Patent das neue Steuerregulierungsgeschäft betreffend = Uniwersał co się nowy fassjonowania tytze"⁴⁴ [The patent concerning the new tax regulation]) issued by Emperor Joseph II on April 12, 1785, and ordering that all land in the country be measured. Detailed rules

⁴³ Such a solution met with widespread resistance from Galician residents. Eventually, the basis of the new tax system, which was uniform for the entire Austrian state, became pure income – net.

⁴⁴ *Continuatio Edictorum Et Mandatorum Universalium In Regnis Galiciae Et Lodomeriae A Die 1 Januarii Ad Ultimam Decembris Anno 1785 Emanatorum = Kontynuacja Wyroków Y Rozkazów Powszechnych W Galicyi Y Lodomerji Krolestwach Od Dnia 1 Stycznia Aż Do Konca Grudnia Roku 1785 Wypadłych*, Lwów 1785, pp. 46–49. Polish language version: *ibidem*, pp. 59–61.

for the conduct of the survey commissions were contained in a special instruction: "Informacja dla zwierzchności gruntowych, mandatariuszy lub ich substytutów i oficyalistów oraz gromad, jak mają postępować w sprawie zbliżających się spisów, pomiarów i zeznawania gruntów"⁴⁵ [Information for land superintendents, stewards or their substitutes and officials, as well as the townships, on how they are to proceed with the upcoming land census, surveys and statements]. The land survey was carried out between 1785 and 1789 in the areas of Galicia, Bohemia, Moravia, Silesia of Lower and Upper Austria, Styria, Carinthia and Krajina, as well as in Gorizia and Gradisca.⁴⁶ The cadastre was compiled for each municipality. It covered all land and house owners within the rural municipalities. The measurements were made by the dominions with the participation of the subjects. The entire work was controlled by the Kreis authorities. In 1785–1789, the arable land used by the rural population was censused. Uncultivated lands, such as mountains, rocks, swamps, public and dirt roads, drainage ditches, dams, rivers, ponds, lakes and building plots were not subject to the census.

Among the numerous documents created between 1785 and 1789 as a result of survey work, the most important are the following:⁴⁷

1. "Opisanie granic – określenie granic danej miejscowości" [Boundary description – the demarcation of the boundaries of a given locality]. A document prepared before the start of the survey. It was a protocol of a site visit consisting of going around the entire village, marking all boundary mounds, including the distance between them. The protocol was comprised of a detailed description of the area, listed its subdivision and natural obstacles, and indicated with which villages the measured settlement bordered.
2. "Księgi pomiarów – metryki przychodu gruntowego (*Grundertragsmatrikel*)" [Measurement ledgers – land revenue metrics]. Each contained a list of parcels of land located in the area of the settlement – the village – divided into niwy, information on the land user and a description of the location of the land, its area and the yield obtained. The sheets of the ledger were divided into seven columns, which included the parcel number, the name of the land user, the dimensions and farm culture of the land, and information on the area of a given piece of land.

⁴⁵ *Continuatio Edictorum Et Mandatorum...*, pp. 61–70. See: J. Wydro, "Kataster gruntowy austriacki i jego znaczenie dla Galicji," *Studia Historyczne* 1967, vol. 1/2, p. 146.

⁴⁶ *Continuatio Edictorum Et Mandatorum...*, pp. 47, 59.

⁴⁷ Description of the documents comprising the Josephine metric based on: W. Styś, op. cit., pp. 69–72; K. Ślusarek, *Metryka józefińska i opisanie urbarialne – krótki przewodnik*, Krakow 2022, pp. 3–12; D. Nowak, "Austriackie katastry gruntowe w zasobach Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego Ukrainy we Lwowie," *Krakowskie Pismo Kresowe* 2019, pp. 42–45.

For arable fields, data on average grain yields – wheat, rye, barley and oats (over three years) were presented. For meadows, hay yields were determined, and in the case of forests – the average annual timber harvest.

3. "Prawidła faszjonowania" [Taxation rules]. The document characterized in detail the individual fields belonging to the surveyed village. Consideration was given to their location, boundaries, area, types of soils and how they were cultivated, as well as the type of grain sown most often and the size of the harvest in fertile and "lean" years. It described the location of fields and their geographical conditions affecting the type and size of crops, such as location in a valley or on a mountainside, shade or sun exposure. The type of crop rotation was indicated, such as three-field, two-field, annual cultivation, cultivation after two, three or four fallow years. Estimated yields and reasons for lower or higher than average yields in a given year were given.
4. "Obrachunek kontrolowanego przychodu z gruntu dla ról za trzy lata i dla łąk, ogrodów i pastwisk za 1 rok" (*Berechnung des Controlierten Grundertrags*) [Calculation of the controlled land revenue for arable land for three years, and for meadows, gardens and pastures for one year]. It was a kind of summary of "Prawidła faszjonowania." The document, usually drawn up in German, recorded successive fields and data on the yields achieved from them – for fields on a three-year basis, and for meadows, gardens and pastures on an annual basis.
5. "Sumariusz fasji gromadzkiej – sumariusz gruntów dominikalnych i rustykalnych" (*Summarium*) [The summary of the communal taxation – the summary of dominical and rustical lands]. It recorded a summary of the area of land and the income received from it. Distances from the nearest market were taken into account. The register used a division between manorial land (including parsonage land) and peasant land.

At the time of the census, a number of other supporting documents were also produced to supplement those listed above. "Anmerkungen" – a document containing the comments of the Kreis committee on "Prawidła faszjonowania," including a description of the various fields and a summary of the principles of estimating the collections. "Sumariusz generalny z pomiaru wszystkich realności" [General summary from the measurement of all realities] (consignment – listing of manorial, parsonage and peasant lands) duplicated the data from the "Sumariusz fasji gromadzkiej." The difference was putting parsonage land in a separate column. It was supplemented by a document entitled "Konsygnacja gruntów plebańskich" [Consignment of parsonage lands] concerning Roman Catholic parishes, Greek Catholic parishes, Orthodox churches, and monasteries. "Tabela oszacowania dochodu z lasów dworskich" (*Wald Abschätzungs-Klassifikations Tabella*) [A table of estimates of revenue from manorial forests] contained information on the proper names and area of forests,

Namen der Gemeinde.	Imiona Gromady.	N e t e r				W i e s e n			W a l d u n g e n	
		Beitrag an	Wiesen Streu	Größe Streu	Streu Streu	Beitrag an	Gründe Streu	Gründe Streu	Beitrag an	Gründe Streu
		R o l e		L a k i		L a f y				
		Summa wynosiaca	Wiesen Streu	Ziarna Streu	Summa wynosiaca	Gründe Streu	Gründe Streu	Summa wynosiaca	Gründe Streu	
Die Dorfschaft heißt		Zwierchność Dwariska połada.								
Von Wiesen, Wiesen und Waldungen		250	112	145	175	1	12	54	112	114
Von Wiesen										
Von Zirkelwäldern, Östern, Östern und Dürren						4	7	2	1	2
Die Unterthanen heißen		Poddani pofachy								
Von Wiesen, Wiesen und Waldungen		544	75	212	245	3	25	34	35	29
Von Zirkelwäldern, Östern, Östern und Dürren		52	181	2	24	30	9	1	3	12
Summa der Entrags		886	272	347	415	30	34	69	39	41
Platz der Wiesen, Wiesen, in zwei Hektar		Cale Ziarno we 2 Latach								
Gang Wiesen, in einem Jahr		Cale Ziarno we 1 Roku								
Im Durchschnitt fällt auf 1 Hektar		Szczelna kosa na 1 Morg.								
Durchschnitt auf 1 Hektar, die Wiesen zu 1. Hektar		Szczelna kosa na 1 Hektor, wylow po 1 Korcia na								
Durchschnitt auf 1 Hektar, nach der Wiesen zu 1. Hektar		Szczelna kosa na 1 Hektor podług interwencyj pra-								
Anmerkungen		Przytłok								

FIG. 3. Josephine metric – a summary of the communal taxation of the village of Hoszów in the Sanok Kreis

Source: *Metryka józefińska jak źródło do dziejów miejscowości galicyjskich w końcu XVIII wieku*. Published on-line: <https://galarchives.com/2023/01/24/metryka-jozefinska-jak-zrodlo-do-dziejow-miejscowosci-galicyjskich-w-koncu-xviii-wieku/> [accessed on: July 20, 2023].

species and age of the forest stand, as well as estimates of the amount of timber that could be harvested. A list of unsown and abandoned land as well as the reason for this condition was described in “Konsygnacja gruntów pustych” [Consignment of vacant land]. Similar documents provided information on the consignment of rivers and lakes or hay harvests. “Wykaz cen płodów rolnych i drewna” [The list of crop and timber prices] included the prices of crops and timber at the nearest market and was used to convert the harvest into monetary value. In the Josephine metric, there were also other documents, not directly related to the cadastre, but nevertheless extremely interesting. An example of this is “Tabela do opodatkowania domowego służąca” [Table for household taxation], which lists owners and possessors of real estate in the area of the surveyed village. Such indices were arranged according to house numbers, and next to each person’s name, there were annotations regarding taxes, as well as their occupation and source of income.

On the basis of the data contained in said documents, the monetary value of the collections was determined for each user, and “Sumariusz fasji pieniężnej z ekstraktów wyprowadzonej” [Summary of the monetary tax derived from the extracts] was prepared. Next, manorial, parsonage and peasant incomes were calculated. And at the end, a summary of all the income of a given community was drafted (*Summarische Geldertrag*).

In 1907, the land cadastre books from the Josephine era were deposited in the National Archives of Land and Municipal Deeds in Lwow. There they were organized and cataloged. It should be added that since its creation, and especially after 1820, when it became obsolete, the cadastre was affected by various events, and some of the materials were destroyed. Finally, between August and September 1907, the Josephine metric, consisting of 5,546 books, was secured in the archive.⁴⁸ Soon more books donated by tax offices were also placed there. Thus, the total number of metrics transferred for deposit amounted to 11,092 fascicles (files).⁴⁹ These materials are now stored at the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv (Центральний державний історичний архів України), in the Josephine Metric Complex (Фонд 19 “Йосифінська метрика”). It consists of documents pertaining to nineteen administrative districts – the *Kreises* of Bochnia, Dukla, Zamość, Nowy Sącz, Rzeszów, Stanisławów, Tarnów, Myślenice, Brzeżany, Zaleszczyki, Lwow, Przemyśl, Samborsk, Sanok, Stryj, Tarnopol, Brody and Żółkiew.⁵⁰

48 In October 1907, Henryk Chodynicki enthusiastically wrote: “It is therefore extremely fortuitous that such an abundant resource of historical material has been [...] virtually saved from extinction. [...] The Josephine Metric, in its part relating to Galicia, was kept until recently in the local customs office. The conditions were deplorable: stored in some old chapel, without light and without air, these books lay in piles, one on top of the other, in dampness and dust, close to decay” [“Niezmiernie więc radować się należy, że tak obfity zasób materiału historycznego, został [...] od zagłady niemal uratowany. [...] Metryka Józefińska w części swojej, odnoszącej się do Galicji, przechowywaną była do niedawna w tutejszym urzędzie cłowym. Stan w jakim się znajdowała był opłakany: w jakiejś dawnej kapliczce, bez światła i bez powietrza leżały te książki stosami, jedno na drugich, w wilgoci i kurzu, blizkie butwienia”]. Cf. H. Chodynicki, “Metryka józefińska w depozycie archiwum krajowego we Lwowie,” *Słowo Polskie* (evening edition), October 8, 1907, no. 468, p. 2. See also: S. Sochaniewicz, *Archiwum Krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie*, Lwow 1912, pp. 52–53, (a copy of the Scientific and Literary Guide, a supplement to *Gazeta Lwowska* 1912, no. 9); W. Styś, op. cit., p. 68.

49 W. Dolinowski, “Gromadzenie zbiorów Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie w latach 1784–1933,” *Archeion* 2014, vol. CXV, pp. 277–278.

50 For a description of the complex see: <https://tsdial.archives.gov.ua/index5.html> (accessed on: April 25, 2023). Cf.: Central'nij deržavnij istoričnij arhiv Ukraini, m. L'viv: Putivnik, L'viv–Kiiv 2001 [Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путивник, Львів–Київ 2001], p. 114.

One of the most valuable parts of the Josephine metric are “prawidła faszjonowania” – the taxation rules. They provide an insight into the level of farm culture of a given locality. Although this and other documents occurred in individual tax returns irregularly, the metric can be a source for the study of the socio-economic relations of rural communities in Galicia at the end of the 18th century. It provides an opportunity to determine the size of peasant farms, the division of their land into fields, meadows, pastures and forests. In addition, it makes it possible to examine the type and quantity of crops grown, the size of harvests and average yields, the prices of crops at markets, the amount of farm income calculated in money and the burden imposed on them on behalf of manor and parsonage, as well as the amount of taxes imposed. The same potential exists for manorial farms, for which it is possible to further determine the amount of labor required for farming and, consequently, the productivity of serf labor. In addition, it allows to specify the income of landowners not only from the manor, but also from tributes and rents.

Thus, this rich archival material provides a basis for conducting historical and economic research both in terms of describing individual localities (villages and towns, some of which were agricultural or semi-agricultural), as well as larger territorial units, districts or *Kreises*, or for analyzing the agricultural economy throughout Galicia. A shortcoming of the source in question is that it lacks data on livestock breeding and industrial occupations of the population, which were quite important at the time.⁵¹ Thus, the indicated deficiency impoverishes the possibility of a comprehensive analysis of the economic dynamics prevailing in Galicia at the end of the 18th century. Certain segments of the preserved documentation can serve for ethnographic-historical, demographic and biographical research. This is an important source of information on the shape of the material culture of the discussed localities in the past in the context of microhistory and ethnographic monographs.

In recent years, studies have been published indicating that the Josephine metric can be and is used, albeit so far to a limited extent, for the study of the social structure of villages,⁵² income from economic activities (primarily agricultural),⁵³

51 In some fascicles, one can find this type of information, but these are exceptional cases.

52 T.J. Filozof, “Galicyjski kataster podatkowy jako źródło do badania struktury społecznej wsi,” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2005, *Prace Historyczne*, vol. 12, pp. 109–122; K. Ruszała, “Społeczeństwo miasteczka galicyjskiego w pierwszych latach rządów austriackich w świetle pierwszego katastru gruntowego, tzw. metryki józefińskiej na przykładzie Jasła,” [in:] *Społeczeństwo i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywy badań*, eds. T. Kargol, K. Ślusarek, Krakow 2014.

53 See, e.g.: *Życie gospodarcze Ziemi Sanockiej od XVI do XX w.*, ed. R. Lipelt, Sanok 2004; K. Ślusarek, “Materiały podatkowe jako źródło do dziejów miast galicyjskich w czasach józefińskich,” [in:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie*

economic statistics,⁵⁴ the regulation of the legal status of real estate,⁵⁵ the history of localities,⁵⁶ the transformation of the natural environment,⁵⁷ as well as military history.⁵⁸ Thanks to the comparison of current data with information from the Josephine cadastre, researchers (of various scholarly disciplines) of contemporary agriculture in Galicia can investigate this issue in terms of tradition, heritage, legacy and Braudel's the *longue durée*,⁵⁹ that is deep time.

Wiktor Schramm's article "Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich. Uwagi do pracy J. Fiericha, Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7" [Polish agriculture at the end of the 18th century against the Josephine metric, and critical remarks on the work of J. Fierich]

Wiktor Schramm began writing the article probably in 1950, and finished preparing the text in April 1951. This was a particularly difficult period for the author. In 1947, he was removed from his position as pro-rector of the University of

Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku. Zbiór studiów, eds. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Krakow–Lwów 2018, pp. 267–269; A. Falniowska-Gradowska, *Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowanie gruntów w świetle katastru józefińskiego*, Warszawa 1982; A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)*, Toruń 2009.

- 54 The possibility of using the Josephine cadastre for statistical research was pointed out by Józef Rutkowski ("Galicyski kataster gruntowy jako podstawa statystyki własności ziemskiej," *Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych* 1917, vol. 2, pp. 57–92).
- 55 P. Hanus, "Wykorzystanie dokumentacji byłego katastru austriackiego do regulacji stanu prawnego nieruchomości," *Geomatics And Environmental Engineering* 2007, vol. 1, no. 4, pp. 127–138.
- 56 See, e.g.: J. Bodaszewski, "Wieś Jaszczew k. Jedlicza w świetle mapy Miega i tzw. Metryki Józefińskiej w latach 1787–1789. Przyczynek do historii miejscowości," *Prace Historyczno-Archiwalne*, Rzeszów 2022, vol. XXXIV, pp. 246–286; *Państwo wojnicze w metryce józefińskiej z 1785–1787 roku. Wojnicz, Zamoście, Ratnawy i Łopoń*, publ. J. Szymański, Wojnicz 2000; *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, vol. 1: *Brody*, compiled by T. Kargol, Krakow 2018; *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, vol. 40: *Nadworna i Zborów*, compiled by R. Mel'nyk, Krakow 2020.
- 57 M. Augustyn, "Opis granic wsi Ustrzyki Górne z 1788 r. jako źródło informacji o stosunkach społecznych i przemianach środowiska przyrodniczego nad górną Wołosatką," *Bieszczad* 2010, no. 16, pp. 50–79; S. Kucharczyk, M. Augustyn, "Górna granica lasu na terenie wsi Ustrzyki Górne i Wołosate w końcu XVIII wieku," *Roczniki Bieszczadzkie* 2012 (20), pp. 15–27.
- 58 M. Baczkowski, "Metryka józefińska jako źródło do dziejów wojskowości ze szczególnym uwzględnieniem wschodniej Galicji," *Krakowskie Pismo Kresowe* 2022, pp. 9–23.
- 59 F. Braudel, "Histories et sciences sociales. La longue durée," *Annales E.S.C.* 1958, vol. X–XII, pp. 725–753.

Poznań in unclear circumstances, and on December 8, 1949, he was arrested and placed in a detention center, where he remained until March 24, 1950. After his release from prison, he briefly worked at the university, after which he was retired on October 31, 1950. Undoubtedly, the years of harassment and repression left their mark on this energetic and creative mind. Perhaps the remedy for the dramatic events of those years was writing activity. In that period, Professor Schramm, an outstanding expert in agricultural issues, including the history of agricultural relations in the Polish lands in the modern era and his contemporary time, prepared several publications, such as the article "Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych"⁶⁰ [Forms of rural settlement in the Central Karpaty in the context of historical development and physiological-economic conditions] and the review article published below.

The immediate impetus for devoting attention to the Josephine metric was the publication of Jerzy Fierich's article, "Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7," featured in *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* in 1950, vol. 12, pp. 25–67. Probably immediately after its publication, amazed by the changes made to the earlier version known to him and the author's failure to comply with the reviewer's comments, he proceeded to evaluate this text. This is evidenced by the following note: "In the original conception of his work, in reference to some villages or regions [J. Fierich] quoted a series of data separately for manors and separately for peasant farms, and this is the form in which I reviewed Fierich's work before it was printed. I had reservations that it was unclear on what basis the division into crop rotation, and manorial and peasant plantings was made. Subsequently, the author of the text removed the parts that could raise doubts and were not sufficiently explainable [...], and added appendices to the paper."⁶¹

⁶⁰ The article was published after the author's death, in 1961. It corresponds with the content of the text published below ("Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich. Uwagi do pracy J. Friedricha, Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7"), explaining, among other things, the terminology used in it. See: W. Schramm, "Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych," *Rocznik Nauk Rolniczych* 1961, vol. 94–D.

⁶¹ "W pierwotnym koncepcie swej pracy [J. Fierich] przytoczył co do niektórych wsi czy rejonów szereg danych osobno dla folwarków, a osobno dla gospodarstw chłopskich, i w tej formie pracę Fiericha miałem do wglądu przed jej drukiem. Miałem zastrzeżenia, że niejasnym jest, na jakiej podstawie jest przeprowadzony podział na zmianowania, obsiewy folwarczne i chłopskie. Następnie autor tekstu usunął części mogące nasuwać wątpliwości i nie dość dające się wyjaśnić [...], a dołączył do pracy dodatki," Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu, Materiały Wiktora Schramma, sygn. 20, k. 5.

Thus, Schramm knew the author of the reviewed article and his scholarly work. In the early 1950s, Fierich (1900–1965) was a well-known statistician, economist and historian of agricultural science. In 1946, he was appointed full professor and head (until 1950) of the Department of Political Economy at the Academy of Commerce in Krakow and of the Department of the History of Economic and Social Doctrines at the Cooperative Study at the Faculty of Agriculture of the Jagiellonian University (until 1949). From 1950–1965, he headed the Department of Statistics at the Krakow School of Economics. The list of Fierich's publications indicates the diversity of his interests in such sciences as statistics, economics, agricultural theory, economic history, history of science, and philosophy. However, it should be emphasized that this is a body of work that is difficult to evaluate both in terms of content and form; it requires further research.⁶²

The text of the article prepared by Schramm in late 1950 and early 1951, despite repeated efforts, was never published. In the author's list of scholarly achievements compiled in 1956, it was noted that it was submitted for publication to the Poznań Society for the Advancement of Arts and Sciences.⁶³ However, its subsequent fate is not clear. The article, and certainly its main theses, were known to the scholarly community of Poznań. The professor took an active part in the work of the Department of History and Social Sciences of the Poznań Society for the Advancement of Arts and Sciences.⁶⁴ On May 8, 1951, that is, immediately after writing the article, Schramm delivered a paper at the Historical Commission of this department entitled "Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich (uwagi do pracy J. Fiericha pt. Kultury rolnicze z mianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7)." The meeting was attended by 23 people. Director Kazimierz Kaczmarczyk, Prof. Zdzisław Kaczmarczyk, Prof. Józef Matuszewski, Dr. Władysław Rusiński, Prof. Adam Vetulani and the speaker took part in the discussion of the theses presented.⁶⁵

⁶² From 1918–1920, he was a student at the Agricultural College of the Jagiellonian University, then studied at the Faculty of Philosophy of this university. In 1922, he returned to agriculture and finally received his diploma in agricultural engineering at the Faculty of Agriculture and Forestry of the Lwow Polytechnic University (Dubliany seat) in 1924. He received his doctorate in 1932 and his habilitation in 1936 at the Faculty of Agriculture of the Jagiellonian University. He began working at the department in 1935. See: K. Zając, "Profesor dr hab. inż. Jerzy Fierich – uczony i pedagog," *Folia Oeconomica Cracoviensia* 1982, vol. 25, pp. 3–21; S. Brzozowski, "Jerzy Fierich 1900–1965," *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1965, no. 4, pp. 591–594.

⁶³ AAN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, t. 5284, n.p., Wykaz prac i publikacji prof. dr. Wiktora Schramma [1956].

⁶⁴ Soon after his release from prison, on April 5, 1950, he took an active part in the Department's meeting.

⁶⁵ See: *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za rok 1950–1951*, no. 1(42), p. 13. No record of the discussion of the meeting has been found in the archival materials stored in the PTPN Library.

The question arises: What was the reason for not publishing the article? At the moment, it cannot be answered. Perhaps it was part of the practices by the authorities to hinder the publication of texts that were considered harmful to the system of power. At that time, there was a campaign to remove books from libraries and block publications. The argument that the works were not up-to-date was often used. For this reason, the censors' expressed their reservation over, e.g., Wiktor Schramm and Helena Schrammówna's dissertation entitled "Materiały do osadnictwa i spraw gospodarczych we wsiach doliny Tarnawki i Hoczewki Ziemi Sanockiej" [Materials for settlement and economic affairs in the villages of the Tarnawka and Hoczewka Valleys of the Sanok Land]. In this case, "The reviewers were bothered by the antiquated 'spirit of solidarity' in the described rural community."⁶⁶ It can be assumed that a similar fate was shared by the article on the Josephine metric. This is all the more likely because these actions were part of the then restrictive activities of the state authorities against universities and their staff, especially professors.⁶⁷

***

The basis of the edition is the original text compiled by Schramm, stored in the Archives of the Polish Academy of Sciences branch in Poznań, in the group: Materiały Wiktora Schramma [Wiktor Schramm's materials], syg. 20. It is a typescript with handwritten notes, accompanied by several footnotes and a bibliography. The whole contains 25 pages, folia 3–27.

The source material indicates that the title of the article had two small modifications. The first page of the typescript was titled by the author: "Wiktor Schramm, Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich oraz krytyczne uwagi do pracy J. Fiericha, 'Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze Józefińskim 1785/7, Poznań 1950'" [Wiktor Schramm, Polish agriculture at the end of the 18th against the Josephine metric, and critical remarks on the work of J. Fierich, 'Farm cultures, crop rotation and harvests in the Josephine cadastre 1785/7, Poznań 1950].

⁶⁶ E. Dąbrowicz, "Zdezaktualizowane: na marginesie 'wykazu książek podlegających wycofaniu 1 X 1951 r.," *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica* 2003, vol. 19, pp. 55–56.

⁶⁷ According to Julia Brystygierowa's commentary, "The Polish intelligentsia is opposed to the communist system and there is no chance of re-educating it. What remains is to liquidate it. However, one cannot make the mistake that was made in Russia after the revolution, exterminating the intelligentsia and retarding the country's economic development. A system of terror must be created so that representatives of the intelligentsia do not dare to be politically active," cited in: S. Jankowiak, T. Schramm, "Uniwersytet w przestrzeni politycznej w latach 1945–1989," [in:] *Dzieje Uniwersytetu w Poznaniu w latach 1945–2019*, eds. S. Jankowiak, T. Schramm, Poznań 2019, p. 15. See in more detail: T. Schramm, *Uniwersytet Poznański...*

On the other hand, the notation on the titular page and on the cover of the folder in which he kept the typescript reads: "Wiktora Schramm, Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk Józefińskich. Uwagi do pracy J. Fiericha, 'Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w Katastrze Józefińskim 1785/7'" [Wiktora Schramm, Polish agriculture at the end of the 18th against the Josephine metric. Notes to the work of J. Fierich, 'Farm cultures, crop rotations and harvests in the Josephine Cadastre 1785/7']. Below is information about the place and probably the time of the text's creation: Poznań March–April 1951.

We are publishing Prof. Schramm's work in its entirety, without omissions. Per the author's suggestion in the typescript, we have included handwritten notes and corrections found in the typescript text without marking them. For easier reading, we have expanded some non-standard abbreviations, which, along with minor additions, have been indicated with square brackets. We have only made the necessary changes to bring the narrative in line with the rules of modern spelling (conjunctive and disjunctive spelling) and Polish punctuation. We corrected obvious minor mistakes (e.g., spelling errors) without signaling them. The author's footnotes have been marked with asterisks (*). In addition, the work has been annotated with explanatory footnotes. To distinguish our footnotes from Schramm's, numerals were used. There, we provide information that makes the text more readable. This mainly concerns the explanation of terminology not used today, such as measurements and weights. In addition, we have provided the text of the article with three maps presenting the Kingdom of Galicia and Lodomeria. One of them comes from Fierich's article – it is an illustration of the remarks made by Schramm.

We would like to thank Professor Tomasz Schramm for giving us permission to publish the article authored by his grandfather.

WIKTOR SCHRAMM

Rolnictwo polskie u schyłku XVIII wieku na tle metryk józefińskich Uwagi do pracy J. Fiericha, Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7, Poznań kwiecień 1951

Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu, Materiały Wiktora Schramma, sygn. 20, k. 3–27.

Metryki Józefińskie, powstałe na skutek wykonania patentu fiskalnego z roku 1785, podstawy wielkiej reformy podatkowej, objęły szczegółowy spis wszystkich użytkownych gruntów w zaborze austriackim, z podaniem wielkości gruntów urodzajnych, ustaleniem wielkości zbiorów i wymienieniem wszystkich posiadaczy. Odnośnie do każdej wsi, każdej gromady, powstał wtedy cały kompleks aktów, zawierający wykaz właścicieli, wielkości posiadanych gruntów, wysokości obsiewów

i zbiorów itd. itd.⁶⁸ Te dla historii gospodarczej oraz historii techniki rolniczej niezwykle bogate w treść zbiory objęły dla Galicji 5546 fascykułów⁶⁹. Oczywiście poszczególne wsie nie były jednakowo opracowane, jakkolwiek w większości znalazły się tam zestawienia przychodu gruntowego, prawidła faszjonowania⁷⁰, opisy warunków fizjograficznych, glebowych, nazwiska właścicieli, ilości i obszary gospodarstw, obszary kultur, ilości obsiewów, zbiorów itd. itd. Wydzielone po zebraniu materiału sumariusze ogólne osobno przechowywano w Wiedniu, same akta z sumariuszami lub bez itp. w zbiorach archiwalnych w stolicy kraju tj. we Lwowie. – Niestety te obfite i cenne materiały nie zostały nigdy należycie opracowane i wyzyskane dla historii gospodarczej i historii rolnictwa. Poza zebraniem rozporządzeń, rozkazów itp. w zbiorze Pillera⁷¹, ogólniejszym opracowaniem odnośnie całości E.[Eugeniusza] Barwińskiego i M.[ichała] Wąsowicza „Reformy Józefa II i jego następców” 1938⁷², ogólniejszym zebraniem danych o tych materiałach W.[incetego] Stysia „Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji” 1932⁷³, z bogatego tego źródła raczej tylko przygodnie korzystali różni autorzy przy opracowywaniu przeważnie monograficznym tych lub owych zagadnień co do pewnych wsi, mniejszych kompleksów itp.

J.[erzy] Fierich w roku 1938 w Rocznikach Nauk Rolniczych i Leśniczych ogłosił krótką rozprawę „Uwagi nad techniką rolniczą w Polsce w drugiej połowie

68 (*) The compilation of proper land revenue metrics was preceded by a whole series of various protocols, taxation rules, descriptions, lectures, etc., with various names beginning in 1772 with “describing the inventories of all estates.”

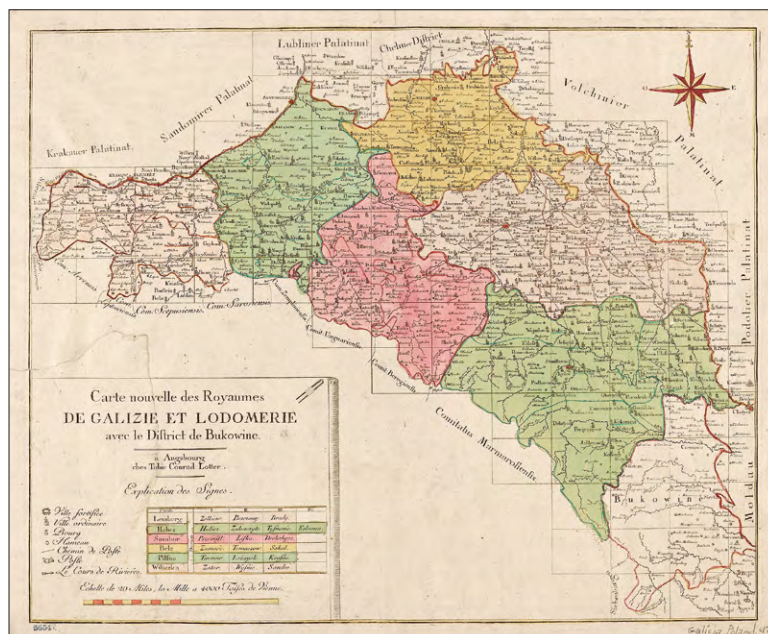
69 (*) S. Sochaniewicz, *Archiwum Krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie*, Lwów 1912, (a copy of the Scientific and Literary Guide, a supplement to *Gazeta Lwowska* 1912, no. 9).

70 *Fasja* – in the past, a tax declaration, a statement of the amount of property revenue and expenditure to submit to the tax authorities, being the basis for the determination of tax.

71 The author was referring to a collection of Austrian government law collections published by Antoni Piller's printing house in Lwów.

72 Schramm gave an incomplete title and an incorrect publication date for this work; it should be 1935. See: E. Barwiński, M. Wąsowicz, “Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne,” *Ziemia Czerwieńska* 1935, vol. 1, z. 2, pp. 251–289. An offprint of the article was published in Lwów that same year.

73 (*) In place of the Josephine tax metrics, which were abandoned after the death of Joseph II, there are records of the provisional land cadastre on the basis of Francis' patent of 1819, the so-called Franciscan metrics, which thus become a continuation and supplement to the Josephine metrics. [ed.: W. Styś, “Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji,” *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1932–1933, vol. 2, pp. 57–92].

MAP 1. Administrative division of the Kingdom of Galicia and Lodomeria, author and publisher T.C. Lotter, Augsburg [ca. 1780].

Source: Public domain – https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ec/CarteNouvellesdesRoyaumesdeGalizieetLodomerie_large.jpg

XVIII wieku⁷⁴, przełamując impas na tym odcinku i zwracając uwagę tym samym na bogactwo tego źródła. Ostatnio ogłosił na podstawie w istocie tego samego materiału, który miał do swych „Uwag” przed wojną, pracę „Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze Józefińskim 1785/7” (Roczniki [niki] Dziejów Społecznych i Gospodarczych, T. XII, Poznań 1950)⁷⁵. – W rozprawie tej daje pogląd na istotę źródła i jego wielkie bogactwo, zwraca słusznie uwagę na jego niewykorzystanie. Podane przezeń szczegóły, przytoczone cytaty rozporządzeń itp. oraz literatura uwalniają mnie od zatrzymywania się nad tymi sprawami. Co z resztą omówił poprzednio w roku 1932 W. Styś w cytowanej wyżej rozprawie. Przeprowadzenie materiału całego przerastało siły i możliwości jednego człowieka. Już samo rozejrzanie się w wielu setkach fascykułów, zorientowanie się w treści i formie

74 J. Fierich, „Uwagi nad techniką rolniczą w Polsce, w drugiej połowie XVIII wieku,” *Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych* 1938, vol. XLIV, z. 2–3, pp. 240–263.

75 J. Fierich, „Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785–1787,” *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1950, vol. XII, pp. 25–67.

ujęcia aktów odnośnie z górą 5½ tysiąca wsi, rozmaicie mimo wszystko opracowanych i odnotowanych, było pracą ogromną.

Toteż Fierich wybrał metodę wyboru reprezentatywnego, a mianowicie przez wzięcie do opracowania wsi leżących na skrzyżowaniu poziomych i pionowych linii na mapie w siatce 36 na 18 km. Tam, gdzie z tych lub owych względów brakło odnośnych aktów (zaginięły, [były] niedostateczne itp.), zastąpiono wybraną mechanicznie wsią inną itd. Ostatecznie oparł swą pracę obrazującą w jego ujęciu całość „reprezentatywnie” na materiale 130 wsi, tj. zaledwie 2,3% całości ujętej katastrzem, a odnośnie zasiewów i stosunków upraw tylko na 119 wsiach, a nawet na 100, względnie tylko 72 wsiach (1,3% całości) i to nie zawsze o pełnowartościowym materiale podstawowym. Już to samo nie pozwala na – w myśl rachunku prawdopodobieństwa reprezentatywności w środowisku badanym statystycznie – wyciąganie wniosków odpowiadających rzeczywistości w jakimś możliwym do przyjęcia stopniu; jest to przecież wybór mechaniczny według szablonowej siatki rozłożenia poddanych badaniu obiektów, a przy materiale z istoty swej bardzo różnym o cechach różnych, niejednakowo ujętych w źródłach wzrastają trudności jego zestawienia do badań statystycznych. Tak tedy w założeniu samym tkwi poważny błąd metodyczny, niedający się poprawić. Przez fakt opracowania tego materiału przez Fiericha, przez podział na 8 względnie 7 okręgów, oraz przez przeliczenia szczegółowe, a zwłaszcza dla tak czułych, a bezsprzecznie fascynujących zagadnień jak zmianowania czy płodozmiany, całość coraz bardziej maleje w swej wartości reprezentatywnej, ludząc pozorami ścisłej pracy i wnikliwego dochodzenia do wniosków, tak dalece, że niestety praca nie daje wyników co do zasadniczych, podstawowych, postawionych sobie przez autora problemów, uzmysłowionych sobie prawdopodobnie, jak sądzić można ze sposobu zebrania materiału, dopiero po jego zebraniu i porobieniu wyciągów. Zebrano mniej więcej 10 razy mniej, niżby powinno być dla reprezentatywnego rachunku statystycznego, a nawet dla takiego rodzaju zbiorowości jak b.[ardzo] różnorodne gospodarstwa wiejskie żąda się – dla możliwości wyciągnięcia wniosków – 20% całości.

Zewnętrzna forma, dobry sposób napisania tym bardziej wprowadza w błąd czytających, a nierozumiejących poruszanych zagadnień lub niezgłębiających sposobu dojścia autora do wniosków. Toteż nie dla krytyki, mało jakby się może zdawało uzasadnionej, dla samej krytyki, lecz dla zwrócenia uwagi, aby nie posługiwać się wnioskami autora, w oparciu jakoby o już naukowo zbadany kompleks zagadnień, uważam za potrzebne zwrócenie uwagi na kilka podstawowych spraw. Ponieważ praca ukazała się niedawno, w czasopiśmie powszechnie historykom znanym, nie rozwodzę się nad szczegółami, które każdy ma w głowie lub łątwo odtworzyć i skontrolować może. Zastrzeżenia moje przechodzę jak najkrócej.

1. Mechaniczny wybór jednostek, mających reprezentować całość zbiorowiska, na skrzyżowaniu siatki 36 na 18 km jest niewystarczający – jak to wyżej zaznaczy-

- łem – i przypadkowy. Wyniki autora co do niejednych pozycji ujawniają to dobitnie.
2. Chcąc metodą statystyczną ujmować jakiegokolwiek zjawisko ekonomiczne, złożone, wieloobliczowe, o szeregu komponentach, musi się mieć *a priori* koncepcję, co chcemy zbadać i czego się dowiedzieć, a potem dopiero można zbierać materiał. Robotą mechaniczną dochodzimy zawsze do niewystarczających wyników lub fałszywych.
  3. Fierich z materiału podstawowego nie wyłowił tamoistnych [tam istniejących] czynników statystycznych, tj. w danym razie obsiewów, zbiorów, a zwłaszcza następstwa obsiewów (zmianowań i płodozmianów) osobno dla gospodarstw folwarcznych, a osobno dla chłopskich, co odnośnie przeważnej części materiału wyjściowego było możliwe, gdyż wymieniano właścicieli dokładnie po nazwisku przy każdym osobno wyłączonym, zapisywanym kompleksie pól, tzw. – zupełnie zresztą niesłusznie i fałszywie – „niwie” i jej części parceli. Autor najwidoczniej tego nie przeprowadzał, posługując się dla zobrazowania stosunków własności folwarcznej i chłopskiej sumariuszami tabel spisowych. W pierwotnym koncepcie swej pracy przytoczył co do niektórych wsi czy rejonów szereg danych osobno dla folwarków, a osobno dla gospodarstw chłopskich, i w tej formie pracę Fiericha miałem do wglądu przed jej drukiem. Miałem zastrzeżenia, że niejasnym jest, na jakiej podstawie jest przeprowadzony podział na zmianowania, obsiewy folwarczne i chłopskie. Następnie autor tekstu usunął części mogące nasuwać wątpliwości i nie dość dające się wyjaśnić pozycje folwarczne i chłopskie, a dołączył do pracy dodatki, m.in.: *Dod.[atek] 2*, wyjaśniający sposób obliczeń zmianowań itp. itp., przy czym *ad* obliczenia II.A. pisze: „Obliczenie stosunku kultur na gruntach chłopskich i dworskich jest na podstawie powyższego materiału bardzo łatwe”⁷⁶. A tymczasem tak nie jest, jeśli spytamy o stosunki obsiewów. Możemy poznać według przytoczonego przykładu stosunek ról chłopskich do folwarcznych, całkowitych zbiorów jednych do drugich, ale nie możemy wiedzieć, ile i jakich obsiewów folwarcznych, a ile i jakich chłopskich było w polach („niwie”) pierwszym, drugim, dziesiątym... Nie wiadomo, które niwy czy parcele i w jakim procencie swej przestrzeni do kogo należały. Tylko jeśli by autor przy każdym polu wynotował z materiału wyjściowego (o ile tam było to zapisane, a w zasadzie było), że np. dwór miał z X [iks] m[ór]g danej niwy $\frac{1}{4}$, gospodarz A. – $\frac{1}{4}$, gosp.[odarz] B. – $\frac{1}{8}$, gosp.[odarz] C. – $\frac{1}{8}$, gosp.[odarz] D. – $\frac{1}{4}$ itp. lub, że niwa Y [igrek] była cała obsiewana przez folwark itd., można by ustalić stosunki obsiewów i ich następstwo dla gruntów folwarcznych osobno i chłopskich osobno. Autor tego śledzenia, zresztą bardzo żmudnego, nie przeprowadził dla zbadanych wsi i dlatego

76 J. Fierich, „Kultury rolnicze...”, p. 62.

opuścił w druku podawanie osobno danych dla jednych i drugich gospodarstw, przytaczając tylko zestawienia dla całości, a w rozdziale o zbiorach dając ich podział na folwarczne i wiejskie tylko w oparciu o „sumariusze” Z *Dodatku 2*. przytoczonego przez autora wypadłoby, jakoby materiał nie dawał podstawy do takiego rozdziału. Szereg fascykułów józefińskich pozwalało jednak to różniczenie przeprowadzić, naturalnie nakładem dużej pracy, jak to wiadomo z innych fragmentarycznych prac różnych autorów opartych na metrykach józefińskich oraz z ogłoszonych drukiem ich wyciągów. Sam Fierich nawet przytacza dane, że chłopci np. we wsi X „nie ugorują nigdy, dwór ugoruje co 3 lata”⁷⁷, że we wsi Y „dwór nigdy nie sprawia (dalszych pól)”⁷⁸, że we wsi Z „dwór ugoruje, chłopci raz wraz owies sięją”⁷⁹, we wsi [ach] YZ „tylko grunta chłopskie częściowo nieugorowane”⁸⁰ itd. itd. – Tego rodzaju ciekawe notaty mamy już w poprzedniej rozprawie „Uwagi...”. Tymczasem w pracy z roku 1950 nie są te dane szerzej wyzyskane. Budzi się tedy wątpliwość: autor wnioski swe ujął tylko w oparciu o „sumariusze”, ale czy zbierał materiał także w nawiązaniu do istotnych szczegółów gospodarczych, jakich dostarczyć mogło ścisłejsze rozpracowanie surowego materiału zapisów metrykalnych, czego potem nie wyzyskał czy też zaniedbał. Pominięcie omówienia tej ważnej sprawy, czy też pominięcie przyznania się być może do niedociągnięć, uważam za błąd metodyczny. Nie mamy mocno zaznaczonej, a tym mniej wyjaśnionej różnicy sposobu gospodarki, a zwłaszcza jakości i układu obsiewów w folwarkach i w gospodarstwach chłopskich, co dla charakterystyki rolnictwa końca XVIII wieku grało nie małą rolę i bez czego tegoż rolnictwa nie zrozumiemy należycie, ani jego poziomu, ani techniki organizacyjnej.

4. Opracowując materiał Fierich podzielił całość na wyodrębnione okręgi, a więc regiony czy krainy geograficzno-rolnicze⁸¹. Zasady podziału opracował dla niego – jak

77 The village of Bilczyce located in Małopolska, *powiat* of Wieliczka, municipality of Gdów. Ibidem, p. 49.

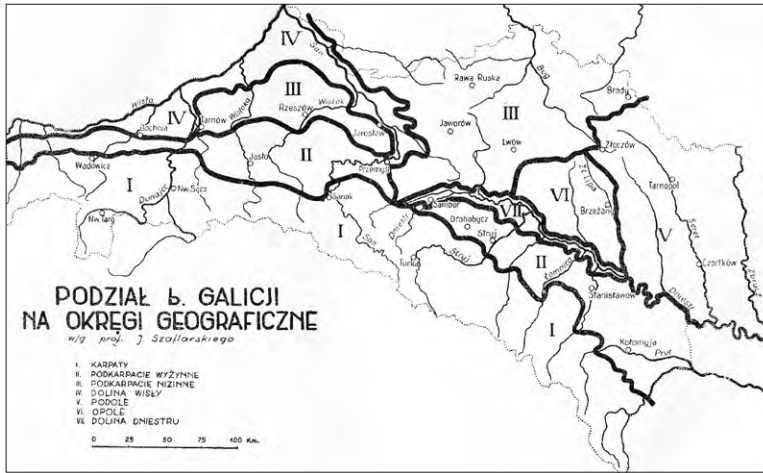
78 The village of Sieklówka located in Podkarpacie, *powiat* of Jasielsk, municipality of Kocłaczyce. Ibidem.

79 The village of Tropie located in Małopolska, *powiat* of Nowy Sącz, municipality of Gródek nad Dunajcem. Ibidem.

80 The village of Łętowe located in Małopolska, *powiat* of Limanowa, municipality of Mszana Dolna. Ibidem.

81 (*) Fierich writes: “due to the diverse natural conditions of economic development of individual villages, the necessity arose to distinguish ... geographical districts” [“ze względu na niejednakowe warunki naturalne rozwoju gospodarczego poszczególnych wsi powstała konieczność wyodrębnienia ... okręgów geograficznych”]. J. Fierich, “Kultury rolnicze ...,” p. 29.

MAP 2. Division of former Galicia into geographic districts according to Józef Szaflarski

Source: J. Fierich, "Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785–1787," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1950, vol. XII, p. 67.

podaje – prof. [Józef] Szaflarski. – Podział na tych 8 względnie 7 krain jest konsekwentnie zastosowany przy opracowaniu całości problemu, dla scharakteryzowania wszystkich spraw, a w szczególności stosunków obsiewów, zmianowań itd., zmiennych rzecz jasna ze zmiennością cech fizjograficznych i rolniczych poszczególnych rejonów. Owoż w pracy nigdzie nie podano, na rozróżnieniu jakich cech jest tenże podział przeprowadzony w ujęciu choć coś niecoś precyzyjniejszym odnośnie momentów dzielących krainy geograficzno-rolnicze: I. Karpaty; II. Podkarpacie wyżynne; III. Podkarpacie nizinne (łącznie potem przez autora w większą krainę Podkarpacia); IV. Dolina Wisły; V. Podole; VI. Opole; VII. Dolina Dniestru.

Ścisła analiza zjawisk branych pod uwagę i podanie momentów wyróżniających krainy geograficzno-rolnicze jest istotą racjonalności podziału, pominąć tego nie wolno. Jest to tym przykrzejsze, że przeglądnięcie nawet tylko częściowe materiału zbadanych wsi, uporządkowanych przez autora według schematu zasięgu krain, wykazuje szereg zadziwiających niedomogów i niespodzianek; błędów, niweczących sens podziału na takie właśnie krainy, jak to niżej wykażemy – nie mówiąc o znikomej ilości obiektów w niektórych zwłaszcza okręgach, mających „reprezentować” całą krainę. Oczywiście nasuwa się pytanie, czy można było materiał, niestety mało liczny, dzielić na części bez niweczenia sensu istotnego, jaki może dać rachunek statystyczno-matematyczny – a jeśli już dzielić, to czyż autor nie mógł wybrać jako kanwy podziału rejonów podawanych chociażby w mapach polskich 1:500 000 (po ich uproszczeniu), a zwłaszcza – naszym zdaniem – podziału używanego przez dawną statystykę galicyjską „naturalne, przyrodzone, regiony rolnicze”

(w[e]dł[ug] powiatów sądowych Galicji zachodniej i wschodniej) po jego uproszczeniu i nieodzownym (wobec małej liczebności) skomasowaniu. Wprawdzie i ten podział miał niemało niedomagań – o czym niejednokrotnie pisano – ale jednak był bliższy prawdy niż podział Szaflarski–Fierich, a równocześnie dawał możliwość porównania z późniejszymi co do czasu danymi statystycznymi. Jest to osobne, ważne zagadnienie i nie chcę się nad nim zatrzymywać. – Przykładowo wymieniam niektóre rażące niedomogi układu [podziału] na okręgi według autora.

Dlaczego duży teren od Sanoka poprzez Lwów na Żółkiew, Brody, Radziwiłłów, otwierający się na północ w Lubelskie i Wołyń ma być „Podkarpaciem nizinnym”, to trudno zrozumieć. Nie chodzi tu o nazwę, ale o istotę. Teren ten obejmuje przecież krainy doprawdy gruntownie różne od Podkarpacia. Autor zalicza tu [na]leżące do Podkarpacia, i łącząc oba tj. wyżynne i nizinne Podkarpacie razem, wyciąga stąd wnioski charakteryzujące jakoby całą krainę Podkarpacia. Jeśli przykładowo zanalizujemy np. okręg (cyrkuł) Brody–Żółkiew („Podkarpacie”), widzimy dziwolągi. Oto na 17 wsi tego okręgu najmniej 9–10 to wsie typowo nizinne, płaskie, na aluwiach i torfach, wsie na bagnistych rozlewiskach Bugu i Styru itp. Przegląd na jakiegokolwiek mapie już nas o tym dowodnie przekonuje, a cóż dopiero szczegółowa analiza i znajomość terenu. Popatrzmy na szereg wsi tego „Podkarpacia”: Koniuszków – w płaskich, wielkich bagnach nad [rzekami] Bońdurką i Styrem (koło Brodów), Środopole – w płaskich bagnach nad kanałami Styru *ad* Radziwiłłów, Wierzblany–Humiska – w bagnach nadbużańskich koło Buska, Korsów–Kizia – w bagnach nad Słonówką Styrową *ad* Brody–Leszniów, Dobraczyn – na

MAP 3. Galicja (physical)

Source: <https://biuletynpolonistyczny.pl/en/events/galicja-1916-plusminus-dziesiec-lat-przestrzenie-dyskursow-historia-literatury-kultury-jezyki-miedzynarodowa-konferencja-naukowa,860/details>

bagnistej równinie nad Bugiem *ad* Krystynopol, Worochta – w bagnach nad Rzezczyką, dopływem Sołokiji, Żółtańce – na pagórkach między dwiema bagiennymi dolinami, ale i Bortków na zupełnej równinie pod Glinianami, i równinny Cerków w Cieszanowskim, i Hulcze w grzędzie Sokalskiej koło Belza, podobnie jak Horochów częściowo na bagnach pod Lipą, i Korczów w bagnach nad Sołokiją.

Do „Podkarpacia” w znaczeniu krainy rolniczej zaliczył autor Lubień w nizinnych bagnach nad Wereszycą (chyba raczej już do doliny Dniestru). Idźmy dalej. Razem na 28 wsi tzw. „Podkarpacia” według autora około 10, tj. przeszło 1/3 leżało bez najmniejszej wątpliwości na płaskich terenach bagnistych. Czyż z takiej zbiorowości reprezentatywnej można mieć obraz „Podkarpacia”? Nawet w ujęciu tak szerokim (i zupełnie nieusprawiedliwionym) jak u autora? Powstała fikcja!

Z innych okręgów Okocim zaliczony do Podgórza wyższego, a tuż obok i niemal takie same Bilczyce jest to jakoby rejon Doliny Wisły. Zmiennica (*ad* Jasionów) z dołów Sanockich zaliczane do Podgórza wyższego itd.

Czyż wyłączenie w ten sposób takich okręgów zadość uczyniło postawionej przez Fiericha „konieczności” wyodrębniania okręgów dla wyrównania „niejednakowych warunków naturalnych rozwoju gospodarczego poszczególnych wsi”⁸²? (I co przez to rozumiał?) Okręg doliny Dniestru długi [na] ponad 150 km reprezentowany przez cztery wsie, wszystkie skupione tylko na zachodnim zasięgu. Kraina „Doliny Wisły” podsunęta na południowym wschodzie aż poza Przemyśl w górę Sanu obejmuje okręg Gdowa, Rzeszowa, Grębowa, Leżańska – czy to jest „doliny Wisły” w tym ujęciu, jak ją rozumieć musi myśląca geografia rolnicza? Wsie reprezentatywne dla tej krainy wiślańskiej jak Rysie Rudy, Jamnice, Rzochów znalazły się z powodu „miarodajnej” siatki przypadkowo w środku puszczy, a te trzy pozycje wynoszą 30% całej zbiorowości próbnej. – I oto gdy dolina Wisły ma 65% lasów, Karpaty wykazują lasów tylko 43,5%. Opole reprezentowane przez 5 wsi bezleśnych miało lasów mniej niż Podole⁸³. To „diabolo” statystyki, która może być brzytwą i nie uprawnia wtedy do wnioskowania: krążek kręci się w lewo, w prawo lub staje nieruchomy w powietrzu.

82 Ibidem.

83 (*) It should be noted that § 39 of the Information instructed that the group of meadows include meadows, gardens (regardless of what was grown there), pastures, fallow land and set-aside land not included in the fields under cultivation because of the poor quality of the soil, as well as clay pits, bushes (“thickets of brushwood”), and forests “which are in such a position that the owner cannot have any income or benefit from them, either through the sale of timber or any other use.” – This makes the forest calculations all the more questionable. Cf.: *Continuatio Edictorum Et Mandatorum Universalium In Regnis Galiciae Et Lodomeriae A Die 1 Januarii Ad Ultimam Decembris Anno 1785 Emanatorum = Kontynuacja Wyrokow Y Rozkazow Powszechnych W Galicyi Y Lodomeryi Krolestwach Od Dnia 1 Stycznia Aż Do Konca Grudnia Roku 1785 Wypadłych*, Lwow 1785, p. 69.

5. Na tle takich niedomogów wnioski muszą być nie słuszne. Ale co gorzej, Fierich mówi, że Podkarpacie najbardziej odpowiada przeciętności całości, dając to jako wynik swych obliczeń i rozumowań. No tak, ale dlatego, że „Podkarpacie” u Fiericha sięga spod wysokich gór po Sokal, Brody i Radziwiłłów, i że liczebność badanych wsi wynosi na tym terenie 42% całości. Musi być zatem równość przeciętności całości. Przecież to wynik czysto normalno-rachunkowy! Statystyka bywa rzeczą niebezpieczną, wszystko powie i prawdę, i nieprawdę. Jeśli byśmy wzięli krainy IV, V, VI, VII – 30 wsi razem (a można by i taki kompleks nazwać „jednym” okręgiem, skoro autor uważa łącznie oba podgórza [Podkarpacia] wyżynne i nizinne za jedną krainę, mimo diametralnie różnych rejonów jak Krakowskie, Bocheńskie, Tarnowskie, Rzeszowskie, Stanisławowskie, Kołomyjskie, Lwowskie, Żółkiewskie, Sokalskie, Brodzkie), to otrzymamy przekrój jeszcze bardziej zbliżony do „przeciętności statystycznej” całości niż „obu Podkarpaci”. Oto znów sztuczki matematyki, tego subtelnego pomocniczego aparatu, niemogącego zastąpić myślącej głowy; – oto znów „djabło” statystyki. Oczywiście to nie są prawdy, to żłudy!

Przechodzę do niemal najistotniejszej części pracy Fiericha: stosunki obsiewów, zmianowania. Autor tym zagadnieniom poświęcił najwięcej uwagi. Istotną treścią tak ogłoszonych w roku 1938 „Uwag nad techniką rolniczą...”, jak rozprawy z roku 1950 miało być właśnie rozgryzienie i oświetlenie, co siano, ile, w jakim ustosunkowaniu i następstwie, w jakim zmianowaniu. Rolnika to rzecz jasna w pierwszym rzędzie absorbowało. Niewiele wiemy o sprawach dawnych zmianowań na ziemiach naszych. Wiadomo, jak wiele jest pod tym względem fałszywych przekonań, niepewnych przekazów i wielkiego niezrozumienia istoty zmianowania i płodozmianu, tej podstawowej, kardynalnej treści rolnictwa i jego techniki organizacyjno-produkcyjnej. Jest rzeczą zdumiewającą, że o zmianowaniach i płodozmianach nawet ostatnich czasów, z zupełnie niedawno minionej teraźniejszości bardzo niewiele wiadomo w ujęciu generalniejszym, że nieświadomość, pomylenie pojęć jest częstym niedomaganiem nawet teoretyków uprawy roli i roślin, zasklepiających się jednostronnie w zagadnieniach uprawowo-nawozowych lub odmianowych, przy czym zmianowanie i płodozmian, ta podstawowa więźba, ten węgiel budowy rolnictwa, zbyt lekko przechodzi przez palce i jest – niezrozumiany i niedoceniany. Cóż mówić dopiero o przeszłości dawniejszej. Poza literaturą techniczno-sprawozdawczą, ale niemal zawsze posługującą się „przykładami” lub teoretyzowaniem kazuistyczno-formalistycznym, zestawień ogólniejszych dla różnych rejonów fizjograficzno-gospodarczych nie mamy. Toteż zadanie postawione sobie przez Fiericha mogło być istotnie pasjonującym. Ale czy materiał metryk józefińskich dozwalał na uzyskanie dostatecznego wglądu i czy materiał z tychże metryk wyłowiony i uporządkowany przez Fiericha, w sposób jak wyżej zaznaczyłem, umożliwiał mu danie obrazu zbliżonego do rzeczywistości? Oto pytania, na które niestety nie

mogę odpowiedzieć pozytywnie po dokładnym rozejrzeniu się w metodzie pracy i wnioskowaniu Fiericha. – Pomijam kardynalną sprawę okręgów gospodarczych, uniemożliwiającą na tej podstawie wyodrębnienie zjawiska zmianowań w ściśle sprecyzowanych rejonach geograficzno-fizjograficznych, w ujęciu klimatu, gleby itd., czy w rejonach geograficzno-rolniczych w ujęciu na tle przyrodniczym jeszcze warunków strukturalnych i organizacyjnych form gospodarki człowieka. Jak wyodrębnione przez Fiericha okręgi nie odpowiadają słusznej prawdzie i nie dają dostatecznej podstawy do uznania uzyskanych charakterystyk cyfrowych za wystarczający stopień reprezentatywności co do poprzednio poruszanych zjawisk, tak w jeszcze wyższym stopniu nie dają obrazu form gospodarowania w znaczeniu następstwa upraw, zmianowań. Oczywiście ważnym powodem jest tu fakt, że kataster tego nie notował⁸⁴.

Prowadzony dla celów podatkowo-fiskalnych ujął tylko, co było zasiane (w pewnych wypadkach mogło być zasiane) w momencie spisu, względnie, dla uzyskania pewniejszej słuszności fasjonowania, dla uniknięcia chwilowych odskoków, co było w roku spisu z podaniem obsiewów w okresie trzech lat, tj. przed rokiem spisu, w roku spisu i w roku następnym⁸⁵. Ale to nie jest zanotowaniem całego cyklu zmianowaniowego, to nie jest podaniem jego rotacji zamkniętego kręgu cyklicznej kolejności. Zapewne „system trójpolowy” w pewnym stopniu mógł się pokrywać z możliwością uchwytu jego szczegółów przez obserwację czy zanotowanie trzech lat po sobie następujących obsiewów. Ale przecież właśnie chodziło przy śledzeniu stosunków obsiewów i ich następstwa (zmianowań) o zbadanie, czy, o ile, gdzie, w jakich granicach i odmianach tenże system trójpolowy np. panował jako zjawisko generalne. Jeśli badamy trójpolówkę uchwycem trzech lat po sobie idących, a co przedtem się działo i co się potem ma stać, nie wiemy, to badamy trójpolówkę trójpolówką, co w samym założeniu musi kryć niebezpieczeństwo popełniania błędów i niedopatrzeń.

Śledząc jedną i drugą pracę Fiericha, doszedłem do poglądu, że tak było i u niego. Wprawdzie tu i ówdzie spostrzeża on i dopatruje się w niektórych notatach metryk zmianowań więcej polowych nawet aż do 20-polowych, ale przemożny nacisk kolejnych trzech lat zapisów przeważał i sugerował. Podział na okręgi nie dopomógł do zorientowania się w zawiłym problemie i do uniknięcia pozornej tylko ścisłości obserwacji.

84 (*) The most interesting data in this regard is contained in the so-called “Prawidła fasjonowania,” where, in addition to a description of the fields (“niwy”) and their soils, information is provided on their sowings, yields, and sometimes in general the “economic system,” such as three-field, two-field, set-aside for this many years, etc.

85 (*) Per instructions, for manorial crops, the average of 9 years was sometimes given according to farm records.

Do tego dołączyła się kapitalna wada metryk, że w myśl instrukcji podawano w nich nie obsiewy istotne, lecz według grup roślin „szacunkowych”, drogą charakterystyki przez standardowe uprawy przewidziane przez instrukcję do przeprowadzenia fasji, tj. przez „4 główne zboża”, pszenicę, żyto, jęczmień, owies. Przy tym ani *Patent* z roku 1785, ani *Informacja* nie dają żadnych wskazówek, jakie rośliny uprawne przeliczano na pszenicę, jakie na żyto, jakie na jęczmień, jakie na owies i czy we wszystkich stronach te same; a zapewne że nie; – miarą była raczej cena sprzedażna ziemiopłodu, a nie jego charakter. Fierich, widząc te niedomogi, stara się ustalić drogą okrężną tę zastępowalność różnych roślin przez „4 główne”. Wnikliwą analizą pewnych pozycji wsi, dla których mimo przepisów zanotowano i inne ziemiopłody, a nie tylko 4 reprezentacyjne, w niemałym stopniu to mu się udaje. Ale mimo wszystko pełnej pewności naprawienia tych niedomogów materiału, jeśli chodzi o kardynalne zagadnienie zmiianowania, uniknąć się nie dało i rachunek na tym odcinku jest tylko przypuszczalny.

A ponieważ zapiski pozwalające na wnikliwsze rozejrzenie się w rzeczywistych stosunkach obsiewów są bardzo nieliczne (przeważnie tylko z Dukielskiego i Rzeszowskiego), więc Fierich rozumuje z nielicznych wypadków o stosunkach dla innych wsi i innych okręgów, inaczej zresztą zrobić nie mógł. Przypomnijmy, że do zbadania obsiewów dało się użyć tylko 119 (względnie 100, a nawet tylko 72) wsi, a więc jeszcze mniej niż dla całości reprezentowanego materiału w ogóle. To wszystko osłabia wnioskowanie. Fierich zwłaszcza w [pracy] „Uwagi...” z roku 1938 podał kilka bardzo ciekawych szczegółów i przykładów co do różnych obsiewów na polach dworskich i polach chłopskich oddzielnie, w różnych wsiach, z różnych rejonów. W [artykule] „Kultury rolnicze...” w tej formie, w jakiej je drukiem ogłosił, opuścił autor zestawienia uogólniające, te ciekawe, jednak niestety tylko przykładowe i kazuistyczne dane, które rzuciły zdaniem moim wiele światła na poruszane problemy w gospodarstwach folwarcznych i chłopskich, jakkolwiek zapewne, że usposabiały równorzędnie do krytyczniejszego spojrzenia na ustalone wyniki generalne, bo często z nimi niezgodne. Praca zyskała na tym swoją spoistość i akuratność literacką – straciła przez fakt ukrycia jej niedomogów, tj. niedomogów materiału i niedomogów metody ich zbierania. Stała się o wiele mniej szczerą. A wielka szkoda. Przecież więcej nam zależy na prawdzie i stopniu prawdopodobieństwa jej poznania, niż na formie gładkiej i „niebudzącej wątpliwości”, wskutek niedomowień i opuszczenia momentów wątpliwych i zdradzających nie dość precyzyjną metodę pracy, czy nie dość dobry materiał wyjściowy, przyjęty za reprezentację całości.

Przechodzę do sprawy zmiianowań. Zagadnienie roślin uprawnych: a) ich rodzajów i wzajemnych stosunków ilościowych; b) ich zbiorów; c) ich wzajemnego układu i następstw w czasie (zmianowań) – jest z punktu widzenia techniki rolniczej problemem niemal najważniejszym z poruszanych przez autora. Tak by się wydawało, że i autor tak rozumiał [tę problematykę], dając swej pierwszej pracy

tytuł „Uwagi nad techniką rolniczą...”, a obecnie ogłoszonej – „Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory...”. – Wobec tego analiza ogłoszonych wyników i sposobów, w jaki do nich doszedł autor, ma wagę podstawową.

Zwracam uwagę najpierw na *Dodatek* do pracy, który wyjaśnia sposób dojścia do obliczeń i wyników przytoczonych w pracy⁸⁶. – I oto tutaj uwidaczniają się niedomogi metodyczne.

6. Autor nie przeprowadził z materiału wyjściowego opisu wyróżnianych w zestawieniach „pól” czy „niw”, a w nich parcel, podziału na obsiewy folwarczne i obsiewy chłopskie, lecz dane te wzięł tylko z sumariuszy. Wobec tego nie mamy danych dla zestawień statystycznych osobno zmianowań folwarcznych i osobno zmianowań chłopskich, co ma oczywiście dalsze konsekwencje.
7. Ad. pkt. A. wyjaśnień *Dodatku* 2. Obliczenie stosunku kultur na gruntach dworskich i chłopskich jest oczywiście „bardzo proste”, jak autor pisze⁸⁷, właściwie nawet nie ma co liczyć, tylko dodać 4 pozycje, bo już jest to w sumariuszu „zbiory”. Cóż z tego, skoro to nie jest przedstawieniem stosunku obsiewów folwarcznych i chłopskich w płodozmianie czy zmianowaniu, tj. z uwzględnieniem układu obsiewów i ich powtórnego następstwa w czasie, co jest istotnym zagadnieniem zmianowania. Tego kardynalnego zagadnienia nie da się odtworzyć z materiału tak zebranego jak u autora, jak to już wyżej nadmienialiśmy.
8. Obliczenie wysokości zbioru na jednostkę przestrzeni. Tak jak autor zestawiał w załączonym przykładzie, nie mamy wyliczonej wielkości zbioru w przestrzeni obsiewu, co jest istotną, nieodzowną, powszechnie używaną miarą, lecz zbioru z jednostki całkowitej przestrzeni roli, co jest miarą niemal bez wartości. W przytoczonym przykładzie np. wypada dla gospodarstw folwarcznych 6,6 mierzyc⁸⁸ z morga całkowitej przestrzeni roli, dla gospodarstw chłopskich 6,2 mierzycy (mierzycy = ½ korca)⁸⁹. To oczywiście może z zasady wprowadzić w błąd, a czego

86 J. Fierich, „Kultury rolnicze...”, pp. 61–63.

87 Ibidem, p. 62.

88 *Mierzycy* – the Lower Austrian *mierzycy* (*Niederösterreichische Metzen*) – was the basic unit for calculating the monetary value of crops from the fields. According to the Information, a *mierzycy* amounted to ½ of a *korzec*, or 61.48682 liters.

89 *Korzec* (plural: *korce*) – a unit of measurement of granular materials used since the Middle Ages. Its size varied depending on the area in which it occurred. In 1764, a system of measurement called *staropolski* [Old Polish] was introduced in the Commonwealth, according to which 1 *korzec* = 120.6 liters. In the area of Galicia, a system of measurements derived from Old Polish measurements was introduced, first in 1787 in Lwow and its environs, and then from 1801 throughout Galicia. According to it, 1 *korzec* = 123 liters. In Josephine metric sheets from the Galician territories, all grain harvests were given in Galician *korce* (122.97364 liters). A *korzec* was divided into 32 *garnce* [pots, gallons] and 64 *półgarnce* [half-gallons]. For grain harvests, the value in *korce*

autor nie podał wyraźnie. Zbiór przeciętny z całej przestrzeni roli jest bardzo drugorzędną miarą, o technice uprawy prawie nic nie mówi, a wprowadzać może łatwo niewgrzyżającego się w sprawy rolnictwa, np. historyka gospodarczego, w poważny błąd. Dla przytoczonego przykładu przez autora wypadalby zbiór z morgi obsiewu 9,5 mierzyc, jednak bez możliwości rozdziału na plon folwarków i plon gospodarstw chłopskich, co jest dużym brakiem. Są to niedomogi wynikające z niedostatecznego podejścia metodycznego do zbierania materiału podstawowego i naprawić się potem już nie dają. Dlatego to wiele ciekawych i charakterystycznych szczegółów co do obsiewów folwarcznych i chłopskich, ich różnego formowania się itp., przytoczonych już poprzednio w [artykule] „Uwagi...”, jak również w obecnej szacie „Kultury rolnicze...” w ich formie drukiem ogłoszonej, zawisło w powietrzu. A wielka szkoda. W pewnym znaczeniu byłyby te dane nawet ciekawsze od statystycznego zestawienia, jakie wybrał autor, o czym już wcześniej wyżej mówiłem.

9. W tym samym ustępie wyjaśnień (punkt E)⁹⁰ podaje autor sposób obliczania zbiorów poszczególnych ziemiopłodów, oczywiście szacunkowych, w folwarkach i gosp.[odarstwach] chłopskich z przestrzeni obsianej, a nie z całości roli. Ale te dane znowu bez możliwości rozdziału na folwarki i gosp.[odarstwa] chłopskie, co jest niewykonalnym z powodów nam już znanych. Niestety autor nie podaje, wyraźnie, słowami, że jest to wysokość przestrzeni obsianej. Zestawienie w tym punkcie raz zbiorów z jednostki wszystkich gruntów, to znów z jednostki przestrzeni obsianej, bez zaznaczenia tego przez piszącego może prowadzić łatwo do omyłek i błędnych wniosków. Tyle ogólnych uwag co do wyjaśnień metody opracowań.

Przechodzę w krótkości do uwag do III ustępu tekstu, Zmianowania⁹¹. Najpierw do wstępnych „uwag ogólnych”. Autor w ujęciu swym niestety nie uwydatnia, że zmianowanie – według przyjętej nomenklatury, której bez naruszenia możliwości porozumienia się między sobą przestrzegać musimy – jest to pewne ustalone następstwo, czyli stała kolejność obsiewów, powtarzająca się w zamkniętym cyklu lat, tzw. rotacji. Jeśli nie ma zamkniętego cyklu, jeśli nie ma powtarzalności, nie możemy mówić o zmianowaniu, lecz tylko o mniej lub więcej przypadkowym następstwie obsiewów w jakiejś, bliżej nie określonej ilości lat, zależnej tylko od długości obserwacji. W takim ujęciu, jedynie możliwym do przyjęcia i powszechnie przyjętym przez teorię i praktykę dla porozumienia się między sobą, nie jest

and *pólgarnce* was entered in the sheets (e.g., 3 and 2/64 of a *korzec*). On the other hand, for sowings, the data was provided in *korce* and *garnce* (e.g., 3 and 2/32 of a *korzec*).

⁹⁰ J. Fierich, „Kultury rolnicze...” p. 63.

⁹¹ Ibidem, pp. 40–46.

zmianowaniem zaobserwowane czy zanotowane dowolnie, nieskontrolowane co do przeszłości i nieprzewidziane co do przyszłości następstwo obsiewów, wywołane być może już to brakiem jakiegokolwiek porządku w gospodarce polowej, już to dyktowane chwilową sytuacją przyrodniczą czy gospodarczą, jakimś chwilowym widzimisię gospodarza itp. Oczywiście przewidziane i w planie ustalone następstwo rotacji lat może ulegać drobnym odchyleniom w pewnych latach czy pewnych polach, wywołanym czysto chwilową jakąś sytuacją jak wymarzeniem ozimych, brakiem nasienia itp., bez naruszania jednak istoty cykliczności i bez naruszania położenia istotnych punktów więzby zmianowania, jak roku ugorowania, lat odłogowania, roku nawożenia podstawowego itd. itd. W ten sposób ujęte pojęcie zmianowania, a jest to przecież kardynalna sprawa organizacji gospodarki polowej i normalnego biegu techniki rolnictwa, nie może tedy dawać się zwodzić drugorzędnymi, tu i ówdzie w rotacji lat pojawiającymi się drobniejszymi odchyleniami, niezmiennymi istoty porządku zmianowaniowego, oraz nie dopuszcza do uważania za odmienne zmianowania takich objawów, przy których jedno konkretne następstwo obsiewne od drugiego różni się drobiazgami, jak tym, że np. w takim samym polu zmianowaniowym – tj. będącym w identycznej sytuacji w układzie rotacyjnym powtarzalnego, zasadniczego następstwa – znajdzie się zamiast części owsa jęczmień, zamiast części żyta powiedzmy pszenica, zamiast części ziemniaków buraki itp. itp. Tylko jeśli te częściowe zastępstwa innym ziemiopłodem stają się trwałe, są dyktowane ustaloną potrzebą gospodarstwa, a więc wchodzi w plan organizacyjny porządku upraw polowych, powstaje nowe zmianowanie, tj. nowy, powtarzalny i powracający w zamkniętym cyklu rotacji lat program obsiewny.

Dotyczy to w jeszcze wyższym stopniu płodozmianu. Płodozmian jest to zmianowanie zbudowane celowo, stabilizujące zwartą, harmonijną całość gospodarstwa polowego w swych powtarzanych cyklach, w konsekwentnym oparciu o warunki ekologiczne i przyrodnicze wymogi uprawianych roślin. Zmianowanie, które umożliwia wyzyskanie do maksimum stanowisk między plonem poprzednim i następnym z równorzędnym uwzględnieniem momentów gospodarczych (potrzeby tych lub innych plodów, ilości i rozkładu w czasie nakładów materialnych i pracy), wykazujące trwałość swej struktury, – przy czym chodzi nie tylko o maksymalne uruchomienie darmowych sił przyrody, ale i o optymalny dobór i ułożenie źródeł sił (czynników i elementów), tak, aby to ich uaktywnienie miało cechy stałej tendencji zwykłej, wzmaganie efektu.

Mówiąc o zmianowaniach, musimy rozróżniać rzeczy trwałe i ważne od rzeczy przygodnych i drugorzędnych. Inaczej trudno dojść do porozumienia. U Fiericha nie ma tego umiaru w traktowaniu zmianowań. Gdy napotkał na drobne, drugorzędne lub chwilowe niuanse, wyróżniał „nowe” zmianowanie. Naliczył ich setki. A przy tym – to rzecz nie bez znaczenia – miał do dyspozycji przecież zapiski w gruncie rzeczy nie zmianowań, lecz tylko kolejność obsiewów faktycznych

(rzadziej przypuszczalnych) z trzech lat po sobie następujących w momencie spisu metryk. Czy następstwo w poprzednich latach i spodziewane następstwo w przyszłości było takie samo, nie mógł się upewnić. A więc poza wielością „zmianowań” powstaje dla mnie duża wątpliwość, czy nie uważał tych trzech lat za miarodajne bez zastrzeżeń – i powstała oczywiście trójpółówka. Jeszcze w tych wypadkach, gdzie co trzeci rok (prawdopodobnie, bo i tu pewności nie ma) powtarzający się rytm ugorowania trzymał na wodzy cały początek zmianowaniowy, ma to cechy znacznego prawdopodobieństwa; ale przy braku tego wskaźnika utrzymującego nieodzowny rytm cykliczności zmianowaniowej staje się obserwacja zjawiska wątpliwą i – sądząc z dostępnego autorowi materiału spisu tylko z trzech lat po sobie następujących – nie wskazuje niezbicie, czy nie jest to np. trzyletni wycinek z jakiegoś cyklu ewentualnie dłuższego, o ewentualnie różnych następstwach uprawianych roślin, lub tylko po prostu spis z trzech lat niebędący wynikiem z jakiegoś następstwa, które nie istniało, gdyż gospodarstwo było nieuregulowane, przygodne, zmienne, jak na nowinach⁹², karczowiskach poleśnych i wypaleniskach, po wsiach zarębnych⁹³, na osuszonych bagniskach czy starych odłożyskach⁹⁴ itd. Niejedne dane z form ustrojowych gospodarki polowej z drugiej połowy XVIII wieku i jeszcze w XIX wieku świadczą za takimi stanowiskami dowodnie.

Wszystkie te sprawy u Fiericha zupełnie się nie ujawniły, zgubione w nie całkiem słusznym ujęciu zmianowania i w oparciu jego pracy w ujęciu ostatecznym o „statystyczne” opracowanie nie dość precyzyjnego materiału. Na tym tle powstaje kilka fikcji, jak ogromna ilość zmianowań, wielka ich liczba nawet w jednej wsi (kilkanaście), jak całe rozważania na temat tzw. przez autora zmianowań „ułamkowych”, z których „z powodu dużej ilości możliwych kombinacji [...] niemal każde [...] było odmienne od wszystkich innych”⁹⁵. Te przez autora zwane zmianowania ułamkowe są to po prostu uprawy (ewentualnie zmianowanie) o polach składanych, nazwa i zjawisko bardzo powszechne; jak wiadomo były nawet kierunki budowania dla celów instruktorsko-drobnorolnych „zmianowań składnikowych”.

92 *Nowina* or *nowizna* – an area developed agriculturally for the first time or after a hiatus of many years.

93 *Zarębek* – in the past, a settlement unit created in the forest away from residential areas. *Zarębek* villages – established in mountain valleys in areas after cleared forests. They occupied the valleys of smaller mountain streams, sometimes on the steep slopes of these valleys with inferior soils.

94 *Odłożysko* – a set-aside, a field lying fallow.

95 J. Fierich, „Kultury rolnicze...” p. 41.

„Te zmianowania ułamkowe – pisze Fierich – w dużym stopniu zmieniły ilość typów zmianowań”⁹⁶ (oczywiście nie typów). Wszystko to uderzyło autora, mimo jego swoistego ustosunkowania się do pojęcia „zmianowanie”, więc jak pisze: „te zmianowania ułamkowe, zwłaszcza bardziej skomplikowane, mogą rodzić jednak podejrzenie, że były sztucznie konstruowane”⁹⁷. Nie wiadomo co autor rozumie przez „sztucznie konstruowane”. Czy podawanie w momencie spisu z fantazji dla wyrównania i dania do spisu zbliżonego rzeczywistego stosunku obsiewów? Być może, ale niekoniecznie. Odzwierciedlały one przeważnie po prostu fakt, że żadnego zmianowania nie było.

Ale te wszystkie sprawy odzwierciedlały jeszcze inne rzeczy, znacznie głębsze i o znaczeniu podstawowym, na które specjalnie [trzeba] zwrócić by baczną uwagę. Wskazywały na zależność kolejności obsiewów: a) od struktury wsi niwowych⁹⁸ (w różnych ich postaciach) oraz struktury wsi łańowych⁹⁹ i struktury wsi

96 Ibidem.

97 Ibidem.

98 *Wieś niwowa* [the *niwa* village] – was characterized by Schramm as follows: “Such a village consisted of several or a dozen fields of various sizes (soil, partly meadows, rarely pastures, because these are in common ownership in such a village and lie separately), and each farmer has essentially a share in such a strip of fields. An individual farm consists of a number of separate pieces, as many as there are ‘niwy’ and is a priori disjointed” [“Składała się taka wieś z kilku lub kilkunastu różnej wielkości kawałków pól (roli, częściowo łąk, rzadko pastwisk, bo te są w takiej wsi własnością wspólną i leżą osobno), a każdy gospodarz ma w zasadzie udział w każdym takim błamie pól. Gospodarstwo indywidualne składa się z szeregu osobnych kawałków, tylu ile jest ‘niw,’ i jest a priori zdekomasowane”]. See: W. Schramm, “Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych,” *Rocznik Nauk Rolniczych* 1961, vol. 94–D, p. 45.

99 *Wieś łańowa* [the *łań* village] – Schramm described in detail the establishment and layout of the *łań* village in his work “Formy osadnictwa...,” pp. 31–47. *Łań* villages were created in “a form organized as to the division of the entire land. [The landowner] delimited a certain space, divided into equally sized unit farms, bound together into a whole with responsibilities and collective benefits. [...] He gave the village a uniformly delineated form, consisting of a series of adjacent, individually compact units, left to themselves for further development. The individual farm was strengthened within the boundaries set for it by the division of a measured single łań of land” [“postaci planowo zorganizowanej co do podziału gruntów całości. [Właściciel terenu] wyznaczał pewną przestrzeń, dzieloną na równe dla wszystkich wielkości jednostkowych gospodarstw, wiążących się w całość odpowiedzialnością i łącznymi świadczeniami. [...] Nadawał wsi jednolicie wytyczoną formę, złożoną z szeregu obok siebie leżących, zwartych indywidualnie jednostek, pozostawionych sobie samym w dalszym zagospodarowaniu. Gospodarstwo indywidualne wznaczało się w granicach wyznaczonych mu nadziałem wymierzonego w jednym kawałku łańu”]. Ibidem, p. 35.

zagrodniczych¹⁰⁰ czy zrębnych; – b) od konfiguracji terenu i jego podziału według cech fizjograficznych i stosunków odległościowych od centrum gospodarczego; – c) od pojęcia sposobu wynotowania do metryk spisowych wyodrębnianych parcel, „osobnych” pól, z tzw. „głównych pól”, czyli „niw” (najzupełniej niesłusznie tak zwanych i nazwą w błąd wprowadzających). Zastosowany dla celów kancelaryjno-porządkowych spisów podatkowych metryk józefińskich (i późniejszych zestawień, które weszły stopniowo aż w budowę tabel katastralnych) podział na „place”, „główne pola” i „niwy” (a w nich parcele) wprowadzał nieraz chaos i bardzo utrudnia odczytanie dawnych zapisów i wyciągów.

Uprzymiśnijmy sobie, że te wyodrębnione „niwy” to niekoniecznie były jednorodnie użytki gospodarcze; przeciwnie składały się często (b.[ardzo] rozmaicie) z różnego rodzaju części, tak że w jednej niwie były i role i łąki i pastwiska i krzaki i las itd. Niejednokrotnie (np. we wsiach łańowych) granice „niw” przecinały naturalną więźbę organizacyjną gospodarstwa, tworząc fikcję wielości systemów uprawnych, zmianowań itd. (por. „Informacja... jak się przy spisie gruntów zachować...” – Zbiór Pillera, rok 1785, przytoczone przez Fiericha)¹⁰¹. Wszystko to jest możliwe do odczytania, zresztą żmudnego, na tle i w oparciu o mapy każdego z branych pod uwagę obiektów.

Statystyczne opracowania wielu obserwowanych zapisków bez szczegółowego i wszechstronnego zanalizowania i poznania każdej ze składowych badanej liczebności – w danym wypadku obiektów wybranych za reprezentatywne – nie może dać wyników zadowalających. Porównywać i zestawiać statystycznie wolno tylko zespoły uporządkowane według reguły równe z równym, podobne z podobnym. Spozstrzegał to – acz w stopniu niedostatecznym – Fierich, wspominając w uwagach ogólnych o „Binnenschläge”¹⁰² i „Aussenschläge”¹⁰³ – nie wiadomo dłaczego

100 *Wieś zagrodnicza* [the *zagroda* village] – a settlement, which was characterized by the predominance of small farms (homesteads), without the presence of a manor and serf farms next to them. The genesis of the emergence of these settlements is not clear: they may have performed commercial and service functions to the surrounding villages (pre-town functions), competed with urban crafts (such villages were established near towns) or, finally, served as a reservoir of hired laborers and serfs for nearby manors.

101 Specifically in: *Informacya dla gruntowych zwierzchności, mandatariuszów lub ich substylutów y officialistów, jako też y dla gromad, iak się przy następującym spisywaniu, rozmiarze i fassyi, czyli wyznawaniu gruntów zachować maia*, [w:] *Continuatio Edictorum Et Mandatorum Universalium In Regnis Galiciae Et Lodomeriae A Die 1 Januarii Ad Ultimam decembris Anno 1785. Emanatorum = Kontynuacya Wyrokow Y Rozkazow Powszechnych W Galicyi Y Lodomeryi Krolestwach Od Dnia 1 Stycznia Aż Do Grudnia Roku 1785. Wypadłych*, Leopoli [Lwow] 1785, pp. 62–70.

102 J. Fierich, “Kultury rolnicze...” p. 40.

103 *Ibidem*.

w oparciu o podręcznikowe wyrażenia niemieckie. Znać to u niego w niejednych szczegółach podanych między wierszami lub w przypisach.

Trudno zatrzymywać się nad wszystkimi szczegółami pracy omawianej. Wspomnę tylko, że zanotowana w ciągu trzech lat spisu kolejność obsiewu owies, owies, owies, – lub jęczmień, jęczmień, jęczmień, – lub pszenica, pszenica, pszenica, – zupełnie mnie nie przekonuje o jednopółwce typu „wieczny” owies, „wieczna” pszenica, jak przyjmuje Fierich. – Fakt, że spotkał się z czteropółwką tylko 6 razy, równie rzadko (nie podaje ile razy) z pięciopółwką itd. częściowo z dłuższym okresem rotacyjnym aż do 20-półwki, w naszym rozumieniu nie jest całkiem przekonującym. Przy spisie podającym obsiewy i zbiory trzech lat lub najwyższe, najniższe i średnie było prawdopodobnym, żeby się w ogóle z takimi wskazówkami nie spotkał, co nie dowodziłoby jeszcze, że w rzeczywistości takich różnych zmianowań nie było. W drugiej połowie i pod koniec XVIII wieku sporo było jednak jeszcze ziemi zagospodarowanej według typu wieloletnio-odłogowego i form z tego systemu się wywodzących, ze skracającym się i stopniowym zanikiem odłogu i ugoru. Gospodarstwa chłopskie we wsiach łańowych miały z reguły wielopolowe różne następstwa. Łan¹⁰⁴ w swej podstawowej formie zbudowany był z wielu składowych kawałków, „stajonek”¹⁰⁵; łań frankoński¹⁰⁶,

104 *Łan* (plural: *łany*) – a unit of area found in Polish territories since the 13th century. Initially, the terms “łań” (*laneus*) or “włoka” (*mansus*, *volok*) were used interchangeably to refer to a *pełnorolny* [full-time farming] peasant farm charged with certain obligations to the feudal lord. In the Middle Ages, *łań* was associated with the institution of rent law and colonization under German law (mainly in areas east of the Elbe and Solava rivers). The size of a *łań* as a unit depended on the local size of the basic units of length (*rod*, *sznur*, *ell*) and the accepted standard of measurement of *łań* (or *volok*) related to the quality of the soil, terrain and others. (*Nowa Encyklopedia Powszechna* PWN, Warszawa 1995). In the areas of Poland, *łany* varied in size, e.g.: in Małopolska, *łań* was greater – the Franconian or German *łań* – equal to 43.5 morgens (23–28 hectares); in Wielkopolska, Mazowsze and Kujawy, and after 1569, in Podlasie, the lesser *łań* – the Flemish or Chełmno *łań* (Chełmno *volok*) – equal to 30 morgens (16.8–17 ha) was introduced. In addition, other *łany* of widely varying size (from 3 to 50 ha) were encountered, such as the *kmiecy łań*, *polski łań* (3–9 ha), the *królewski łań* (equal to 3 greater or 4 lesser *łany*), or the *rewizorski łań* and others. In the 19th century, in the territory of the Kingdom of Poland, another *łań* – the *nowopolski volok* was introduced (about 16.8 hectares). Schramm characterized *łany* in his work “Formy osadnictwa...,” p. 101–106.

105 *Stajonko* – a measure of the area of a field, a *zagon* [belt], one-third of a *stajanie* [approx. furlong]. See: Schramm, “Formy osadnictwa...,” p. 138.

106 *Łan frankoński* [the Franconian *łań*] – a measure of land area equal to 24.2 hectares = 48 morgens. Schramm described the Franconian *łań* as follows: “The greater Franconian *łań* [...] is based on the full dimension of 18 *stajania* of 30 rods (7 and ½ ells each) lengthwise and 30 rods widthwise. [...] which in effect amounts to the measure of a morgen of 300 rods, i.e., a Polish greater morgen” [“Łan frankoński duży [...] jest oparty o pełny wymiar 18 stajai 30 prętowych (po 7 i ½ łokcia) wzdłuż i 30 prętów wszerz. [...] co w rezultacie sprowadza się do miary morgi 300 prętowej, tj. morgi polskiej większej.” Ibidem, p. 101. The lesser Franconian *łań* “is based on the *stajanie* dimension of 30 rods lengthwise and

łan podgórski¹⁰⁷ (panujące miary w byłej Galicji zwłaszcza zachodniej i środkowej) w zasadzie składała się np. z 18 stajonek, które w postaci zanikowej dotrwały jednak wyraźnie do ostatnich naszych czasów itd. itd. – Fierich po analizie ustala, mimo wszystko, że klasyczna trójpółowka: ozimina, jarzyna, ugór nie obejmowała więcej niż $\frac{1}{3}$ część pól ornych. Zapewne, że mniej więcej tak było. Niestety nieodżałowaną jest szkoda, że wszystkie zagadnienia zmianowaniowe nie są u Fiericha rozdzielone na folwarczne i chłopskie. Jest to konsekwencją wyjściowej niedokładności, niepozwalającą wnikać w istotę techniki rolniczej XVIII wieku. Nie dowiadujemy się, jak było po folwarkach, jak u chłopów, jak było w różnych typach wsi. Nie wiemy np. czy ta $\frac{1}{3}$ pól ornych klasycznej ugorowej trójpółowki to nie są przede wszystkim role folwarczne lub może role folwarczne i wsi niwowych zorganizowanych w sposób robocizno-kolektywny. Kto wie, czy za tym nie świadczyłyby silniejsze występowanie trójpółowki ugorowej w dolinie Wisły – w ujęciu krain przez Fiericha – zwłaszcza na tzw. Podkarpaciu nizinym ($\frac{2}{3}$ ogólnej przestrzeni roli). Nie wiemy jaka część gospodarstw chłopskich była przez władzę dworską przymusowo zorganizowana w postaci roboczo-kolektywnej, w znaczeniu kolektywno-produkcyjnej, tj. z przymusem ilościowych upraw i ich następstwa. Rzecz ta jest nieprzebadana w ogóle dla naszej przeszłości i u Fiericha również nie [jest] zaznaczona. Faktem jednak jest, że w dobie daleko posuniętej zależności wsi od gospodarki dworskiej i jej interesów występowały takie objawy organizacji nie tylko na terenach typowo zbożowej gospodarki, na nizinnych, urodzajnych z natury

24 rods widthwise [...]. This consequently leads to a measure of a morgen of 240 rods” [“oparty jest o wymiar stajania 30 prętów wzdłuż a 24 prętów wszerz [...]. To w rezultacie prowadzi do miary morgi 240 prętowej”]. Ibidem, p. 104.

107 *Łan podgórski* [the submontane *łan*] – according to Schramm, two types of submontane *łany* could be distinguished: *wielki* and *zwykły* [greater and ordinary]. The greater submontane *łan* “corresponds to the size of 72 morgen of 300 rods or 90 morgen of 240 rods. [...] In its essence, at the same length (540 rods), it has one and a half the width of a lesser Franconian *łan*. Furthermore, this *łan* includes (in its width) not only agricultural land and possibly other land, such as forest, etc. to be cleared, but also the inter-*łan* road. Thus, 24 + 12 rods of the *łan* use + 4 rods of the inter-*łan* road, which later vanished and was basically absorbed into the usable *łan*” [“odpowiada wielkości 72 morgów 300 prętowych względnie 90 morgów 240 prętowych. [...] Istotą jego jest przy tej samej długości (540 prętów) półtora szerokości łanu frankońskiego małego. Jednak poza tym łan ten obejmuje w sobie (w swej szerokości) nie tylko użytek rolny i ewentualny inny jak leśny itp. przeznaczony do wykarczowania, ale również drogę międzyłanową. A więc 24 + 12 prętów użytku łanowego + 4 pręty drogi międzyłanowej, później w zasadzie zanikłej i dołączonej do łanu użytkowego”]. Ibidem, p. 104. The submontane ordinary *łan* “is [...] 540 rods long, including the road (= $\frac{2}{3}$ of the road of the submontane greater (*królewski*) *łan* and 24 + 2.666 rods wide. Such a *łan* has an area of 48 morgen of 300 rods or 60 morgen of 240 rods. This corresponds to the size of $\frac{3}{4}$ of the submontane greater *łan*” [“ma [...] długości 540 prętów, wraz z drogą (= $\frac{2}{3}$ drogi łanu podgórskiego wielkiego (królewskiego) szerokość 24 + 2,666 pręta. Łan taki ma powierzchnię 48 morgów 300 prętowych względnie 60 morgów 240 prętowych. Odpowiada to wielkości $\frac{3}{4}$ łana podgórskiego wielkiego”]. Ibidem, p. 106.

glebach lessowych itp., ale nawet – choć z rzadka – na wyższym podgórzu. W tych wypadkach trójpolówka np. mogła być i była oczywiście taka sama w gospodarstwach bezpośrednio folwarcznych, jak i na gruntach chłopskich, rzecz jasna po wykluczeniu przestrzeni pozostawionej chłopom na indywidualne potrzeby obsiewne różnymi ziemiopłodami, np. warzywami, okopowymi, leczniczymi itp., co w rzeczywistości mieściło się przeważnie w polach położonych blisko wsi, chałup, tj. w „niwie ogrody”, względnie zgodnie z pierwotną informacją „metryk” zaliczone było częstokroć do „łąki”. Według ogólnoinformacyjnych danych przestrzeń ta zajmowała przeważnie około 6% roli uprawnej. Fierich nie podał procentowych stosunków upraw rolniczych bez lasów, względnie samej roli ornej w gospodarstwach folwarcznych i chłopskich. Według materiałów przez niego zebranych wypadałby ten rachunek w grubych zarysach jak w tablicy załączonej. W ten sposób zestawiony materiał zniewala 1) do wyodrębnienia osobno okręgu I. Karpaty jako wykazującego wyraźnie inne ustosunkowanie struktury gospodarczej i odmienne przeznaczenia robocizny pańszczyźnianej (małe folwarki, robocizna leśna). 2) Przy ściślejszym rozpatrzeniu nie użytków rolniczych, lecz samej roli ornej nasuwają się ponadto poważne wątpliwości co do wyboru przez Fiericha obiektów, chociażby w przybliżeniu odpowiadających przeciętności, w okręgu IV. Dolina Wisły, gdzie występuje przytłaczająca ilość gospodarstw niemal wyłącznie leśnych, jak to wyżej zaznaczyliśmy, ze znikomą przestrzenią pól folwarcznych, – i w okręgu VII. Dolina Dniestru, reprezentowanej zaledwie przez trzy obiekty, w których stosunek ról folwarcznych do chłopskich przypadkowo wypadł 1:1, co było życiową niemożliwością. Ta paradoksalność wypadała w rachunku statystycznym dlatego, że były to jednostki (obiekty, wsie) wyodrębnione sztucznie z jakichś kompleksów gospodarczych większych, gdzie wzajemne zależności ról folwarcznych i chłopskich (użytków rolniczych folw.[arcznych] i chłop.[skich]) oczywiście tak samo jak świadczeń roboczo-pańszczyźnianych zazębiały się i ustosunkowywały we wzajemny układ w obrębie jakiegoś kompleksu, a nie w niesamoistnej, z nazwy tylko istniejącej samodzielnie jednostki organizacyjnej.

Tego rodzaju wzajemne skrzyżowanie zależności pańszczyźnianych, a w następstwie uprawowych z wyłonionych według nazw „gmin” czy „wsi” występują i w innych materiałach wyjściowych wziętych przez Fiericha do opracowania, jak to [wynika] z luźnych jego uwag np. do wsi wykazujących np. 90% gruntów dworskich, a w jednym wypadku nawet 100%. Większa ilość jednostek wziętych do obliczeń niwelowała jednak w ujawnionych w ogłoszonych zestawieniach nierealne i nieodpowiadające rzeczywistości wysoki. Z tych powodów przyjmujemy średnią po wyeliminowaniu budzących wątpliwości trzech okręgów. Stosunek użytków rolniczych folwarcznych do odrabiających pańszczyznę użytków rolniczych chłopskich po tej eliminacji wynosi średnio 1:2,1, tj. tyle samo co stosunek dla samej roli ornej. Całego tego problemu, wybitnie charakterystycznego, Fierich nie porusza i nie wyjaśnia. A przecież sprawy te z pewnością wybitnie wpływały na układ stosunków i formowanie ich następstw, zmianowań.

TABLE 1. Kultury folwarczne i chłopskie¹⁰⁸

OKRĘG	Użytki rolnicze			Sama rola orna		
	folwarczne	chłopskie	stosunek folwarcznych do chłopskich	folwarczne	chłopskie	stosunek folwarcznych do chłopskich
I Karpaty	12	88	1 : 7,3	20	80	1 : 4,0
II Podkarpacie wyżynne	29	71	1 : 2,3	28	72	1 : 2,6
III Podkarpacie nizinne	34	66	1 : 1,9	27	73	1 : 2,6
IV Dolina Wisły	22	78	1 : 3,5	9	91	1 : 10,0
V Podole	30	70	1 : 2,3	35	65	1 : 1,9
VI Opole	36	64	1 : 1,8	38	62	1 : 1,6
VII Dolina Dniestru	26	74	1 : 2,7	53	47	1 : 0,9
średnio	27	73	1 : 2,7	30	70	1 : 2,3
średnia użytków rolnych bez okręgu I	29,5	70,5	1 : 2,4			
średnia użytków rolnych i rola orna bez I, IV, VII	32	68	1 : 2,1	32	68	1 : 2,1

W grubym rachunku około 30% powierzchni ziemi ornej były to role folwarczne. Na nich być może, że pod koniec XVIII wieku w dominującej przewadze występowała trójpolówka. Dla całej Galicji, całej ziemi ornej zestawiał Fierich około 44% powierzchni pod trójpolówką; jakkolwiek mamy poważne zastrzeżenia przeciw temu rachunkowi z uwagi na zebranie materiału i metodę jego ujęcia i interpretacji, jak to wyżej mówiliśmy, spróbujemy przyjąć tę cyfrę do zarysu obliczenia. Wypadałoby zatem, że około 14% powierzchni całości przypadłoby na role chłopskie stosujące trójpolówkę, co stanowi około 20% roli chłopskiej, bez wliczania 5 do 6% „ogrodów” pozostających poza obrębem obsiewów zmianowianowych. Fierich podaje pewne uwagi, że część folwarków wykazywała inne zmianowania, np. wieloletnie, odłogowe itp. (Podole, Opole – co prawda tylko 3 obiekty ogólne, zapewne i Karpaty, które i z innych względów trzeba by wyłączyć). Jeśli byśmy odliczyli zatem z gospodarstw folwarcznych jakąś niewielką zapewne część na te inne typy uprawowe, wypadałoby, że gospodarstwa chłopskie miały nieco

¹⁰⁸ (*) In addition to or in lieu of Fierich's Table 2. J. Fierich's article includes a table entitled "Kultury dworskie i chłopskie w 100 wsiach" [Manorial and peasant cultures in 100 villages]. See: J. Fierich, "Kultury rolnicze..." p. 34.

ponad 20% roli w trójpolówce. Tak czy owak trójpolówki ugorowej gospodarstwa chłopskie miały średnio $\frac{1}{5}$ lub niewiele większą część swej przestrzeni ornej, i to jest ważne i wiele mówiące. Oczywiście rachunku tego nie sposób odtworzyć w jakimś lepszym przybliżeniu wobec braku zestawionego materiału. O ile rachunek ten i w jakim stopniu pokrywałby się z faktem występowania wsi ujętych przez dwór w organizację uprawowo-robociznową z przymusem następstwa obsiewów, o ile różnie układał się w różnych rejonach, o ile i czy odzwierciedlał istotę gospodarki wsi niwowych w przeciwieństwie do wsi łąnowych, zagrodniczych itp., niestety nie wiemy. Właściwie Fierich zupełnie pominął problem, z jednej strony pochopnie dopatrując się trójpolówki na tle trzyletnich notowań obsiewów przez metryki józeffińskie, z drugiej strony nie dzieląc następstwa obsiewów i zmianowań na folwarczne i chłopskie, w ramach jakichś racjonalnych okręgów gospodarczych, w następstwie nie rozwijając i nie wyjaśniając istoty zagadnienia nawet na materiale przez siebie zebranym i w swoisty sposób schematycznie ułożonym.

Omawiając zbiory przyjmuje autor jako ich miarę zbiór z jednostki całkowitej przestrzeni użytków rolniczych w szerokim ujęciu, jak to wyżej zaznaczyliśmy. Tymi wielkościami, a nie zbiorem z jednostki roli obsianej, charakteryzuje wyznaczone przez siebie okręgi. Trzeba na to uważać, gdyż oczywiście liczby są nieporównywalne z normalnie używanymi miernikami zbiorów, wykazując w przecięciu około $\frac{2}{3}$ istotnej wysokości z uwagi na w przybliżeniu 30% ugorów w badanym zbiorowisku. Do obliczeń wysokości zbiorów użyto danych tylko ze 100 wsi, a dla obsiewów i zbiorów tylko z 72 wsi. Przeprowadzenie korektury na zbiory bez wliczania ugorów jest niewykonalne z braku [danych] wyjściowych. W grubym przybliżeniu wypadłyby zbiory dla okręgu Karpat zamiast 2,3 korca z morgi – ca. 3,7; dla Podkarpacia wyżynnego zamiast 3,0 – ca. 4,6; dla P.[odkarpacia] nizinnego zamiast 3,1 – ca. 4,2; dla doliny Wisły zamiast 2,6 – ca. 3,2; dla Podola zamiast 3,6 – ca. 5,3; dla Opola zamiast 3,2 – ca. 5,0; dla doliny Dniestru zamiast 4,4 – ca. 4,6. Istotne wysokości zbiorów, tj. z przestrzeni obsianej, są tedy nie tylko wyższe o $\frac{1}{3} \pm$ od rachunku z jednostki użytku rolnego (nawet razem ze stawami jw.), co jest jasne, ale są także równiejsze; odpowiadają bardziej rachunkowi ilości ziaren zbioru z jednego zasianego, na co metryki zwracały dużą uwagę i czym w zasadzie mierzyły wydajność (§ 1 *Patentu*), a co naszym zdaniem świadczy o życiowym podchodzeniu do zagadnień wysokości zbiorów oraz o tym, że w wielu wypadkach liczono przestrzeń roli według zasiewów (1 korzec zb.[oża] chlebowego = 1 morga), na co już zwracaliśmy uwagę lub że tym zestawieniem kontrolowano rzetelność ustalanych liczb zbiorów, a co za tym idzie i dochodu (charakter fiskalny metryk). Zestawiając ilości wysiewu przytacza Fierich według zapisków w metrykach wysiewy na morgę w garncach, przy czym najczęściej używane były wysiewy po 32 garnce względnie 40 garnce na morgę przy pszenicy, życie, jęczmieniu, u owsa przeważnie 48 garnce (czasem 40) względnie 64 garnce na morgę. Wyliczając średnie itp.,

notuje m.in., że w Karpatach o ile siano pszenicę, to siano jej z zasady 40 garncy, na Podolu zawsze tylko 32 garnce; największe wysiewy jęczmienia spotykamy w Karpatach, największe [wysiewy] owsa (64 garnce) tylko w Karpatach; ilości pośrednie między wysiewem w Karpatach i na Podolu spotkać można na Podkarpaciu nizinnym itd.¹⁰⁹ Tych kilka danych daje wiele do myślenia. Uderza nas najpierw, że ilość podawanego wysiewu dla poszczególnych zbóż (w zasadzie zawsze tylko jedna dla całej wsi) jest szablonowo jak gdyby ustalona w pewnej ściślejszej wielkości np. 32 garnce lub 40 garncy lub 48 garncy itp. Bliższe zastanowienie się utwierdza mnie niezbitnie w przekonaniu, że jest to rzeczywiście ilość nie faktycznie dokonanego wysiewu (wahania w życiu praktycznym musiały być różne zależnie od pory siewu – wczesne, późne – itp., nie sztywno ujęte 32, 40, 48, 64 itp.), lecz przyjęcie przy sporządzaniu metryk średniego wysiewu według norm szablonowych, tak jak notowano normy wysiewu np. w kalendarzach rolniczych lub obliczano powierzchnię z ilości obsiewu. Zapewne można by doszukać się wskazówek w rozporządzeniach i instrukcjach władz niższych nadzorczych przy sporządzaniu fałszy i zestawień metrykalnych.

Wiele mówiącym jest stosunek liczbowy: 40 do 32, 64 do 48 itd. Jest to najzupełniej ściśle taki sam stosunek, jak wielkość morgi 300 prętowej, tj. normalnej morgi polskiej (nowopolskiej) do „małej” morgi. Jak wiadomo, łany jako miara powierzchni (i miara nadziału gospodarstwa) były u nas generalnie biorąc już to polskie (nowopolskie, na tle chełmińskich – włóka), już to frankońskie względnie podgórskie. Pierwsze zbudowane w oparciu o morgę 300-prętową, drugie w oparciu o morgę 240-prętową. Przyjmowano w metrykach jako przeciętną normę obsiewu po prostu na 1 morgę 1 korzec zboża chlebowego (pszenicy, żyta). Jeśli to była normalna morga polska, to był to korzec, czyli 32 garnce na jedną morgę, jeśli to była (jak w łanach frankońskich i pochodnych łanach podgórskich) „mała” morga, 240-prętowa, to wypadało to w przeliczeniu na morgę 300-prętową (normę obrachunkową jednostki obszaru) 40 garncy. Przy owsie był to wysiew na nizinach (na morgę 300-prętową) 40, najczęściej 48 garncy, czyli $1\frac{1}{4}$ korca, najczęściej $1\frac{1}{2}$ korca, w górach (morga 240-prętowa) po przeliczeniu na morgę obrachunkową 300-prętową 48, często 64 garncy, tj. półtora korca, często półtora plus $\frac{1}{2}$ półtorę korca. Owsa jako zboża lekkiego i o znacznych wahaniami jakości siano więcej w mierze korcowej i o większej amplitudzie ilości garncy, co całkiem jasne, zwłaszcza w górach, *ubi steriles dominabant avenae*. Należy przyjąć, że znaczną ilość morgów użytkowanych rolniczo ustalano w momencie sporządzania metryk józefińskich nie

109 (*) In some villages, sowings were given in *korce*. However, it should be borne in mind that the measure of a *korzec* was not strictly unified everywhere. A *korzec* equaled 32 *garnce*, i.e., 4 quarters of 2 *garnce* each. The Polish morgen of 300 rods = 0.55987 ha; the lesser morgen of 204 rods = 0.44787 ha.

przez pomiar, lecz po prostu przez zanotowanie obsiewów, biorąc za miernik 1 korzec zboża chlebowego na 1 morgę. O ile bowiem przestrzeń łąnów, jako podstawowej miary wielkości (w formie całych łąnów, półłanków, ćwiercin itp.), był w zasadzie ściśle wymierzany w prętach długości i szerokości, o tyle przestrzeń użytków orných była z pewnością w licznych wypadkach ustalana według przeciętnego obsiewu na poszczególnych – jak mówiliśmy, dla celów ewidencyjno-kancelaryjnych fasji podatkowych – sztucznie ustalanych i wytyczanych „polach”, „głównych polach” itp. partiach (niesłusznie zwanych „niwach”), a w nich na parcelach. O ściślejszych, nowych pomiarach pól w czasie sporządzania metryk józefińskich się nie myślało. Dopiero później, w okresie wykonywania patentu franciszkańskiego z roku 1819, przy sporządzaniu katastru tzw. indemnizacyjnego (1845–1854, „Protokoły parcel gruntowych”) i w ciągu dalszych prac, aż do ostatecznego katastru („Arkusze posiadłości gruntowych i oszacowania”) przeprowadzono pomiary. Wówczas, w roku 1785, chodziło o szybką, jakkolwiek możliwie dokładną robotę. To też posługiwano się codzienną, chłopską miarą, stosowaną i potem przez wiek cały miarą wysiewu w „korcach” względnie jego częściami, mierzycach, ćwierciach kopiastych i strychowanych, w garncach lub w „worach”¹¹⁰. Dotyczyło to w ogóle gospodarstw, ale zwłaszcza gospodarstw chłopskich. Dotyczyło indywidualnych gospodarstw wsi łąnowych lub na łąnowej kanwie zbudowanych wsi niwowych, względnie łąnową miarą ujmowanych nowych sadyb, zagród, wsi zagrodniczych czy zarębnych itd. itd. Jest rzeczą wybitnie ciekawą, że 32 garnce zboża chlebowego to wysiew Podola, Doliny Wisły, 40 garncy to wysiew Karpat, względnie na nizinach owsa 40, a najczęściej 48 garncy (tj. 1¼ korca, najczęściej półtora korca), a 48, często 64 garnce (tj. półtora korca, a często półtora korca plus ½ półtorę korca) w Karpatach; dalej, że wysiew na Podkarpaciu jest i taki, i taki, przeciętnie pośredni. Układ zatem taki, jak układało się realnie faktyczne ustosunkowanie występowania łąnów wielkich polskich (chełmińskich, średzkich) oraz łąnów frankońskich i podgórskich. Otwarte pole dalszych badań w łączności i w oparciu o analizę szczegółowych map.

Byłoby rzeczą ciekawą przebadac wszechstronniej obfitą i bogatą spuściznę metryk józefińskich z ich różnymi alegatami. Rzuciłoby to wiele światła na ciągle jeszcze mało znaną sprawę struktury wsi polskiej, jej konstrukcji gospodarczej, układu gospodarczo-socjalnego, formy zagospodarowania folwarku i wsi niwowych, łąnowych, zagrodniczych, formy ujmowania przez nie techniki rolniczej, stosunków obsiewnych, zmianowań itd. Już w samym swym założeniu wyjściowym sprowadzał kataster józefiński wszystko do uporządkowania w myśl założeń

110 (*) When considering the tables of the taxation, Wiatr arrives at a similar conclusion of determining the space of use according to seeding, “Stróże...: one korzec of wheat, rye, barley per morga ‘all equally to the manor and in each land’” [“wszyscy jednakowo z dworem i w każdym gruncie”].

ujednostajnienia: obsiewy, zbiory, podstawowy rachunek jednakowych morgów 300-prętowych (jakkolwiek były próby wprowadzenia miar austriackich morgów (Joch) 400-prętowych, austriackich sążni itp.), ale kryje kataster jednak w sobie bardzo wiele spraw dawniejszych, nie zawsze łatwych do wyśledzenia i zrozumienia. Kataster józeffiński mógłby być wnikliwym i po jego przepracowaniu ze znajomością rzeczy pod wielu względami okazać się źródłem przebogatym. Mało nad nim pracowano w historii gospodarczej, a zwłaszcza w historii rolnictwa, jego organizacji i techniki. Niestety kataster jest obecnie niedostępny do opracowania.

Ogłoszona przez J. Fiericha w roku 1938 rozprawa „Uwagi nad techniką rolniczą w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku” dała wiele ciekawych szczegółów. Ogłoszona jednak na podstawie tych samych materiałów praca z roku 1950 „Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józeffińskim 1785/7” jako mająca pretensje dać pogląd syntetyczny na całość poruszanych zagadnień, niestety nie zadowala z uwagi na brak tła i ze względów na metodę, a w jej następstwie wyniki, które – mimo pewnych zastrzeżeń autora – wprowadzają w błąd i podają nieodpowiadające prawdziwie charakterystyki. W szczególności dotyczy to trzech spraw:

1. Bezkrytycznego posługiwania się metodą statystyczną, bez jej zrozumienia, w zakresie niedopuszczalnym, mianowicie matematycznym rachunkiem reprezentacji przy materiale bezsprzecznie niewystarczającym i do tego nieuporządkowanym (tak jak go autor zebrał).
2. Nieuzasadnionego i niesłusznego podziału na krainy geograficzne – rolnicze.
3. Nierozróżniania istoty gospodarstwa folwarcznego i gospodarstwa chłopskiego (pańszczyźnianego) w okresie sporządzania metryk józeffińskich we wszystkich poruszanych przez autora zagadnieniach, a w szczególności w odniesieniu do stosunków obsiewów, ich następstwa i zmianowań, co w rezultacie daje zupełnie błędny obraz.

Te zasadnicze niedomogi tym bardziej należy wziąć pod uwagę, że przy formalnie jasnej konstruktywnie i dobrej słowniej formie ujęcia pracy, dotyczącej ciekawego zagadnienia, tym łatwiej wprowadzają w błąd, sugerują fałszywy obraz i poddają cyfrowe ujęcia zjawisk nieodpowiadające rzeczywistości.

Oto przyczyny, że uważałem za słuszne zreferować pracę krytycznie. Rolnictwo i technika rolnicza końca XVIII wieku w oparciu m.in. o bogate akta józeffińskie czeka dalej na swego dziejopisa i statystyka.

Literatura

- Barwiński E. i Wąsowicz M., *Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne*, Lwów 1935.
- Fierich J., „Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józeffińskim 1785–1787,” *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1950, vol. XII.

Fierich J., "Uwagi nad techniką rolniczą w Polsce, w drugiej połowie XVIII wieku," *Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych* 1938, vol. XLIV.

Schramm W., "Sprawy osadnicze i gospodarcze we wsiach doliny Tarnawki i Hoczewki Ziemi Sanockiej," (dotychczas nie drukowana).

Sochaniewicz S., *Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie*, Lwów 1912 (odbitka z *Przewodnika naukowego i literackiego*, dodatku do „Gazety Lwowskiej” 1912, nr 9).

Styś W., *Drogi postępu gospodarczego wsi. Studium szczegółowe na przykładzie zbiorowości próbnej wsi Husowa*, Wrocław 1947.

Styś W., "Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1932, vol. II.

Tokarz W., *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909.

Wiatr St., "Stróże, wieś powiatu gorlickiego. Część I," *Rocznik Nauk Rolniczych i Leśnych* 1948, vol. 50.

W tekście powołano się również m.in. na archiwalia ew.[entualnie] ogłoszone drukiem ("Edicta et mandata..." – "Provinzial Gesetzsammlung des Königreiches Galizien u. Lodomerien") już to rękopiśmienne zbiory, podane m.in. ewentualnie ściślej u [Eugeniusza] Barwińskiego, [Jerzego] Fiericha, [Wincentego] Stysia itd.

Praca W.[aław] Tokarza opiera się m.in. o spisy, raporty, wyciągi i sumariusze nawiązujące do metryk józefińskich. Niektóre notaty znajdują się również w pracach St.[efana] Pawlika.

W. Styś w pracy *Drogi postępu...* pomieścił szereg szczegółowych danych z metryk józefińskich, podobnie St.[efan] Wiatr w pracy "Stróże..." korzystał obficie z aktów józefińskich i franciszkańskich.

Z tych i innych podobnych prac można zyskać pogląd na to, jak był notowany materiał spisowy w metrykach i różnych załącznikach do metryk, zwłaszcza, że tak Styś jak Wiatr dają w przypisach lub w treści teksty niejednych aktów w brzmieniu pełnym.

W opracowaniach historycznych i u niektórych badaczy są, choć nieliczne, wypisy z aktów józefińskich i franciszkańskich dla niektórych rejonów czy wsi.

Co do różnych form gospodarki, wsi niwowych, łąnowych itp., podziału pól, obsiewów, zmianowań m.in. trójpolówki itp. w różnych typach wsi sprawy były poruszane częściowo przez niektórych autorów. Obszerniej nieco sprawę tę wraz podaniem literatury omówiłem m.in. w niedrukowanej dotychczas pracy "Sprawy osadnicze i gospodarcze..."¹¹¹.

Odnosnie do metod statystycznych i reprezentatywności itp. wystarczające wiadomości dają podstawowe podręczniki.

Poznań, kwiecień 1951

111 Most likely, what is referenced is the work entitled "Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach." It was not published until 1961 (*Roczniki Nauk Rolniczych* 1961, Seria D, p. 184).

Bibliography

Archival sources

Archiwum Akt Nowych

Ministerstwo Edukacji Narodowej

Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu

Materiały Wiktora Schramma

Print sources

Continuatio Edictorum Et Mandatorum Universalium In Regnis Galicie Et Lodomeriae A Die 1 Januarii Ad Ultimam Decembris Anno 1785 Emanatorum = Kontynuacja Wyroków Y Rozkazów Powszechnych W Galicyi Y Lodomeryi Krolestwach Od Dnia 1 Stycznia Aż Do Konca Grudnia Roku 1785 Wypadłych, Lwow 1785.

Gazeta Lwowska 1912

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań 1958.

Polityka Polska 1983

Schramm R.W., "Gniazdo," *Tygodnik Sanocki*, April 13-20, 2001, no. 15-16.

Schramm R.W., *Prywatna podróż pamięci*, Lesko 2003.

Słowo Polskie 1907

Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za rok 1950-1951, no. 1(42).

Uniwersytet Poznański. Spis wykładów w półroczu jesiennym 1919, Poznań 1919.

Wydział Rolniczo-Leśny Uniwersytetu Poznańskiego. Sprawozdanie za pierwsze 15 lat istnienia 1919/1920-1933/1934, Poznań 1934.

Literature

Augustyn M., "Opis granic wsi Ustrzyki Górne z 1788 r. jako źródło informacji o stosunkach społecznych i przemianach środowiska przyrodniczego nad górną Wołosatką," *Bieszczad* 2010, no. 16.

Baczkowski M., "Metryka józeffińska jako źródło do dziejów wojskowości ze szczególnym uwzględnieniem wschodniej Galicji," *Krakowskie Pismo Kresowe* 2022.

Barwiński E., Wąsowicz M., "Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne," *Ziemia Czerwieńska* 1935, vol. 1, z. 2.

Bodaszewski J., "Wieś Jaszczew k. Jedlicza w świetle mapy Miega i tzw. Metryki Józefińskiej w latach 1787-1789. Przyczynek do historii miejscowości," *Prace Historyczno-Archiwalne*, Rzeszów 2022, vol. XXXIV.

Braudel F., "Histories et sciences sociales. La longue durée," *Annales E.S.C.* 1958, vol. X-XII.

- Broda J., "Schramm Wiktor Franciszek" (1885–1958), [in:] *Polski Słownik Biograficzny*, vol. XXXV, Warszawa–Kraków 1994.
- Brzozowski S., "Jerzy Fierich 1900–1965," *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1965, no. 4.
- Central'nij deržavnij istoričnij arhiv Ukraïni, m. L'viv: Putivnik, L'viv–Kiïv 2001 [Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путівник, Львів–Київ 2001].
- Dąbrowicz E., "Zdezaktualizowane: na marginesie 'wykazu księzek podlegających wycofaniu 1 X 1951 r.," *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica* 2003, vol. 19.
- Dembiński F., "Wiktor Schramm," *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* 1958.
- Dolinowski W., "Gromadzenie zbiorów Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie w latach 1784–1933," *Archeion* 2014, vol. CXV.
- Drozdowicz J., "Kultura jako całość i zróżnicowanie w optyce antropologii i badań nad edukacją," *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* 2017, no. 1(11).
- Dziesięciolecie Intendentury Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, Warszawa 1929.
- Falniowska-Gradowska A., *Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowanie gruntów w świetle katastru józefińskiego*, Warszawa 1982.
- Falniowska-Gradowska A., Leśniak F., *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)*, Toruń 2009.
- Fejtö F., *Józef II. Habsburg rewolucjonista*, Warszawa 1993.
- Fierich J., "Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785–1787," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1950, vol. XII.
- Fierich J., "Uwagi nad techniką rolniczą w Polsce, w drugiej połowie XVIII wieku," *Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych* 1938, vol. XLIV, z. 2–3.
- Filozof T.J., "Galicyski kataster podatkowy jako źródło do badania struktury społecznej wsi," *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2005, Prace Historyczne, vol. 12.
- Grabowski T.K., "Analiza statystyczna cen ziemi rolniczej w Polsce (2005–2010)," *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych* 2012, vol. XIII, no. 1.
- Hamilton W.H., "Institution," [in:] *Encyclopaedia of the Social Science*, vol. VIII, eds. E.R.A. Seligman, A. Edwin, London 1932.
- Hann Ch., Hart K., *Economic Anthropology: History, Ethnography, Critique*, Cambridge–Malden 2011.
- Hanus P., "Wykorzystanie dokumentacji byłego katastru austriackiego do regulacji stanu prawnego nieruchomości," *Geomatics And Environmental Engineering* 2007, vol. 1, no. 4.
- Jankowiak S., Schramm T., "Uniwersytet w przestrzeni politycznej w latach 1945–1989," [in:] *Dzieje Uniwersytetu w Poznaniu w latach 1945–2019*, eds. S. Jankowiak, T. Schramm, Poznań 2019.
- Kopczyńska-Jaworska B., *Stosunki gospodarczo-społeczne w tradycyjnej kulturze Karpat Północnych*, vol. I, Łódź 1967.

- Krzyworzeka A., "Antropologia ekonomiczna w badaniach rolników i społeczności wiejskich," *Wieś i Rolnictwo* 2013, no. 3.
- Kucharczyk S., Augustyn M., "Górna granica lasu na terenie wsi Ustrzyki Górne i Wołosate w końcu XVIII wieku," *Roczniki Bieszczadzkie* 2012 (20).
- Marciniak A., "Materiały Wiktora Schramma," *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, Warszawa 1967, no. 10.
- Moras M., "Reformy Józefa II (1780–1790) a rządy prawa," *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 2013, vol. XVI.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, vol. 1: *Brody*, compiled by T. Kargol, Kraków 2018.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, vol. 40: *Nadwórna i Zborów*, compiled by R. Mel'nyk, Kraków 2020.
- Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1995.
- Nowak D., "Austriackie katastry gruntowe w zasobach Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego Ukrainy we Lwowie," *Krakowskie Pismo Kresowe* 2019.
- Okoniewska B., "Poznańskie środowisko nauk rolniczych i rola w nim Wiktora Schramma (lata 1919–1939)," *Kronika Wielkopolski* 1983, no. 1(30).
- Państwo wojnickie w metryce józefińskiej z 1785–1787 roku. Wojnicz, Zamoście, Ratnawy i Łopień*, publ. J. Szymański, Wojnicz 2000.
- Ruszała K., "Społeczeństwo miasteczka galicyjskiego w pierwszych latach rządów austriackich w świetle pierwszego katastru gruntowego, tzw. metryki józefińskiej na przykładzie Jasła," [in:] *Społeczeństwo i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywy badań*, eds. T. Kargol, K. Ślusarek, Kraków 2014.
- Rutkowski J., "Galicyjski kataster gruntowy jako podstawa statystyki własności ziemskiej," *Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych* 1917, vol. 2.
- Schramm T., *Kilka mniej znanych kart z dziejów Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994.
- Schramm T., *Uniwersytet Poznański w latach 1945–1956* (typescript).
- Schramm T., "Wiktor Schramm – profesor Uniwersytetu," *Kronika Miasta Poznania* 2019, no. 1: *Uniwersytetowi na stulecie*.
- Schramm W., "Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych," *Rocznik Nauk Rolniczych* 1961, vol. 94–D.
- Sochaniawicz S., *Archiwum Krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie*, Lwów 1912.
- Staniewicz W., "Prof. dr Wiktor Schramm (1885–1958)," *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1958, vol. 26, no. 1.
- Styś W., *Drogi postępu gospodarczego wsi. Studium szczegółowe na przykładzie zbiorowości próbnej wsi Husowa*, Wrocław 1947.
- Styś W., "Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji," *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 1932–1933, vol. 2.

Ślusarek K., "Materiały podatkowe jako źródło do dziejów miast galicyjskich w czasach józefińskich," [in:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku. Zbiór studiów*, eds. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2018.

Ślusarek K., *Metryka józefińska i opisanie urbarialne – krótki przewodnik*, Kraków 2022.

Tokarz W., *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909.

Weil E., "Determinanty kształtujące cenę ziemi rolnej," *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu* 2003.

Wiatr St., "Stróże, wieś powiatu gorlickiego. Część I," *Rocznik Nauk Rolniczych i Leśnych* 1948, vol. 50.

Wydro J., "Kataster gruntowy austriacki i jego znaczenie dla Galicji," *Studia Historyczne* 1967, vol. 1/2.

Zajac K., "Profesor dr hab. inż. Jerzy Fierich – uczoney i pedagog," *Folia Oeconomica Cracoviensia* 1982, vol. 25.

Życie gospodarcze Ziemi Sanockiej od XVI do XX w., ed. R. Lipelt, Sanok 2004.

Internet sources

<https://tsdial.archives.gov.ua/index5.html>